

1. Еволюция, форми, същност и функции на парите

Парите възникват в древността след утвърждаването на стоковото производство, общественото разделение на труда и размяната. При своето развитие те са претърпели дълга еволюция. Ето някои исторически факти:

3500 г. пр. н.е. - В считаната за най-древна държава Шумер са открити пиктографи (схеми) на сметки, написани върху глинени плочи.

3000-2000 г. пр. н.е. - Първообразът на съвременните банки се заражда в древен Вавилон. Храмовете и дворците осигуряват безопасно място за съхранение на ценности. Приемат се депозити под формата на зърнени култури, земеделски инструменти, оръжия, благородни метали и др.

2250-2150 пр. н.е. - Кападокийски правила за гарантиране качеството на сребърни слитъци. Древната държава Кападокия (днешна Мала Азия) гарантира пробата и теглото на сребърните слитъци и съдейства за тяхното по-широко приемане като пари.

1792-1750 г. пр. н.е. - Царят-жрец Хамураби завладява цяла Месопотамия и създава първия законник (Hammurabi's Code), къде се регламентирани взаимоотношенията кредитор-длъжник.

1200 г. пр. н.е. - Черупки от раковина (Cowries) се използват като пари в Древен Китай.

640-630 г. пр. н.е. - От електрум са сечени първите истински монети в град Сардис - столица на финикийската робовладелската държава Лидия. На аверса на монетата имало изображение на лъв или бик, а на реверса печат или щампа (от 0,2 до 17,2 грама).

561-547 г. пр. н.е. - Първата биметалическа система, при която функциите на пари изпълняват едновременно два благородни метала – златото и среброто. Царят на Лидия Крез (Croesus) сече първите монети от злато и сребро.

564 г. пр. н.е. - Атинския тиран Пейсистратус (Peisistratus) сече първите гръцки монети известни като Атинските сови, използвайки сребро от новооткритите мини край Лаурион.

400-300 г. пр. н.е. - Първите китайски монети – бронзови копия на умалени сечива и оръжия (10-15 см.), носещи надпис за името на емитента и определена номинална стойност.

390 г. пр. н.е. - Генезис на термина монета (Moneta-money, mint). Галите атакуват Рим. Крякането на гъските на хълма Капитолий, където се съхранявали и паричните резерви на града-държава предупреждават римляните и в знак на признателност те построяват светилище на богиня Юнона Монета-богиня на предупреждението.

360-336 г. пр. н.е. - Първите гръцки златни монети-статери (stater). Филип II Македонски открива златни и сребърни мини в Тракия и поставя традицията на реверса на монетата да стои изображение на главата на царя.

350 г. пр. н.е. - Според Демостен нормалният лихвен процент в древна Гърция е 10%, изключение прави финансирането на рисков бизнес като кредитиране на корабостроене 20-30%.

336-323 г. пр. н.е. - Александър Македонски завладява при похода си в Персия 700 000 трой унции златни монети. Определя обменен курс между златото и среброто 1:10.

269 г. пр. н.е. - Редовна емисия на сребърни римски монети. Римляните сравнително по-късно възприемат монетите като форма на парите. До този период се използват бронзови пръчки като основно средство за плащане.

221 г. пр. н.е. - Сечене на монети с дупка в центъра (пан-лианг) в Древен Китай.

118 г. пр. н.е. - Емисия на пари от бяла еленска кожа в Китай, които са значително по-голяма стойност от металните 1:40 000 монети.

30 г. от н.е. - Август Цезар провежда монетарна и данъчна реформа-емисия на нови златни и сребърни монети с висока проба, също така и сечене на билонни монети, направени от благороден метал - от месинг и мед.

54-68 г. - Нерон намалява пробата на златните и сребърни монети.

250 г. - Сребърното съдържание на римските монети е намалено до 40%. Наблюдава се ускорена инфлация.

270 г. - Сребърното съдържание на римските монети пада до 4%.

275 г. - Император Аурелий емитира нови монети с високо съдържание на благороден метал, като завишава номиналната им стойност с 2½ пъти, надявайки се безуспешно да избегне инфлацията. Емитираните златни монети са известни в нумизматиката като ауреи (aureus)-7,5 гр. и проба 22,8 карата/950. 1 аурея = 400 литра евтино вино или 91 кг. брашно.

301 г. - Император Диоклециан безуспешно се опитва да спре инфлацията чрез имперска заповед - указ за цените.

320 г. - Император Константин емитира известният римски златен солидус (solidus)-4,4 гр. и проба 950. Салидусът става стандарт за монета в света за следващите хиляда години.

200-400 г. - Римляните сечат златни монети в мащаб несъизмерим и до днес - стотици милиони монети са емитирани и пуснати в обръщение в империята.

806-821 г. - В Китай император Хиен Тцунг емитира първите книжни пари.

1095-1270 г. - Необходимостта от трансфер на големи суми пари за финансиране на кръстоносните походи води до появата на първите банки в Европа.

1166 г. - Хиперинфлация в Китай. Номиналната стойност на книжните пари достига 1унция сребро = 43,6 млн.

1232-1253 г. - Месина, Бриндизи, Флоренция (florin) и Генуа емитират златни монети.

1275 г. - Едуард I забранява на евреите да практикуват лихварството в Англия, като резултат – недостиг на паричната маса и намаляване качеството на монетите. 1290 г. Евреите експулсирани от Англия.

1403 г. - Легализира се начисляването на лихва по заеми в Флоренция, въпреки традиционната забрана на християнската църква. Адвокатът-теолог Лоренцо ди Антонио Ридолфи печели дело, с което легализира лихвените плащания на флорентинското правителство.

1455 г. - След около 500 годишно циркулиране на книжните пари Китай спира да ги използва.

1500-1540 г. - Огромни доставки на злато от новия свят достигат до Испания. Средно между 1000 и 1500 кг. злато годишно.

1862 г. - Първа емисия на американски долари.

Ето и кратка историческа справка за развитието на парите в България.

V-VI в. - Емисия на първи прабългарски монети във Велика България край река Волга.

1019 г. - Стратилат Сермон сече първата българска монета.

1230 г. - Иван Асен II сече първата българска златна монета в чест на битката при Клокотница (30 мм в диаметър и 4,33 г. тегло).

4 юли 1880 г. - Приема се лева за парична единица на България и се взема решение за биметалическа система.

1881 г. - Емисия на първите български левове – медни монети.

1882 г. – Пускат се първите сребърни левови монети.

1894 г. - Емисия златни левове на стойност 3 млн. лв. (проба 900, 6,45161г. за 20 лв.).

1897 г. - Възприема се златния монометализъм.

1885 г. - Първа емисия на книжни левове с копюри- 20, 100, 500, и 1000 лв.

От това кратко представяне на паричната еволюция се вижда, че те са съществували в многобройни форми. Синтезът на тези форми позволява да се разграничат две основни *форми на парите* – стокови пари и парични знаци.

При *стоковите пари*, ролята на всеобщ еквивалент са изпълнявали обикновени стоки, които са имали своя собствена стойност. Стоката, която е изпълнявала парични функции, се е наричала още парична стока. Следователно стоковите пари имат вътрешно обезпечение – тяхната собствена стойност. Най-съвършените видове стокови пари са благородните метали – златото и среброто. В зависимост от значението на двата метала се разграничават няколко типа парични системи – биметализъм (златото и среброто едновременно изпълняват парични функции), златен монометализъм (единствено златото изпълнява парични функции) и сребърен монометализъм (само среброто изпълнява парични функции). Постепенно благородните метали излизат от обръщение, преставайки да изпълняват парични функции, и на тяхно място идват паричните знаци. Този процес се нарича демонетизация.

Паричните знаци са заместители на стоковите пари, такива, каквито не притежават своя собствена стойност (освен ако не се изключи стойността на хартията за производството и отпечатването им), а представляват стойността на останалите стоки, или с други думи имат представителна стойност. В класическия си вид паричните знаци са съществували в две основни разновидности. Едната разновидност са *кредитните пари* – например полиците и банкнотите. Въпреки че самите те са нямали собствена стойност, са имали златно обезпечение, което се е съдържало в обещанието или ангажимента на този, който ги е пунал в обръщение, да бъдат превръщани при поискване в определено количество благороден метал. Другата разновидност на паричните знаци са *книжните пари*, пускани най-често от държавата за покриване на нейните разходи. Те са били емитирани от нея като законно платежно средство и са съдържали в себе си задължението на поданиците ѝ да бъдат приемани като такива, без да са обратими в благороден метал. Следователно за разлика от кредитните пари, при книжните пари практически липсва златното обезпечение. При отсъствието на такова, решаващо за тях е стоковото обезпечение. Съвременните пари са по-скоро един своеобразен хибрид между книжните и кредитните.

Независимо от многобройните си външни вещни форми, вътрешната природа на парите винаги е оставала една и съща. От краткия исторически преглед става ясно, че по своята същност те представляват *всеобщ еквивалент*. Казано с други думи, *парите са общоприето средство за измерване на стойността на стоките и услугите и осигуряване на тяхната размяна*.

Парите изпълняват няколко основни функции:[\[1\]](#)

- *Мярка на стойността (разчетна единица)*, което означава, че служат за измерване на стоките стойности. Парите измерват стойността на стоките, така както теглото се измерва например в килограми, а разстоянията – в километри;
- *Средство за обръщение (размяна)*, т.е. те се използват като посредник при заплащане на стоки и услуги или погасяване на дългове. За да изпълняват успешно тази функция, парите следва да отговарят на няколко качества: 1) да са общоприети; 2) да притежават качеството делимост, за да може лесно да се използват части от тях, без това да накърнява тяхната цялост; 3) да са лесно преносими; 4) да притежават качеството трайност – да не се развалят бързо.
- *Средство за съхраняване на стойността*, т.е. да могат успешно да се използват за запазване на стойността във времето и пространството - от момента на получаването им до момента на тяхното изразходване. Тази функция понякога се нарича още средство за натрупване или средство да спестяване.

2. Теории за парите

Известни са няколко основни направления на теорията за парите със своите разновидности: металическа, техническа, номеналистическа и количествена теория за парите.

МЕТАЛИЧЕСКА ТЕОРИЯ – първата сравнително пълна и цялостна теория за парите, създадена през 16-17 в. Тя се формира под влиянието на два основни фактора: 1) създадена е от меркантилистите в периода на т. нар. първоначално натрупване на капитал. Не случайно най-напред намира привърженици в Англия, където капитализмът през този период се развива най-бързо (Уйлям Стафорд, Томас Мън), а по-късно във Франция (А. Монкретиен), Италия (Галиани), Германия (Карл Книс) и 2) отразява особеностите на съществуващите до тогава металически парични системи (златен или сребърен монометализъм или биметализъм).

Основни постановки:

1. признават златото и среброто за единствен вид богатство, т.е. отъждествяват богатството с благородните метали;
2. приемат златото и среброто като единствено възможен вид пари;
3. като отъждествяват богатството с парите горещо препоръчват внасянето на злато и сребро чрез износ на стоки в чужбина;
4. защитават изцяло металическите парични системи и отричат възможността за съществуване на парични знаци, книжни пари и книжнопарични системи (К. Книс казва “да се говори за книжни пари е все едно да се говори за книжен хляб”).

С времето металическата теория постепенно е била отречена, но през 60-те години ХХ в. (във връзка с някои проблеми на регулирането на паричните системи, инфлацията,

обезценяването на парите и т.н.) се появява течението *неометализъм*. То опитва да възроди някои от нейните постановки и най-вече възможността за връщане отново към златния стандарт. Главната отличителна черта на неометализма в сравнение с класическия метализъм е, че неговите представители са за възстановяване на златния стандарт, но не във вътрешното парично обръщение, а в международните отношения.

ТЕОРИЯ ЗА ПАРИТЕ КАТО ТЕХНИЧЕСКО СРЕДСТВО – създадена 19 в. от А. Смит.

Основни постановки:

1. парите не са единствена форма на богатството, а то съществува и в много други форми;
2. парите са само едно техническо средство, което единствено спомага за обръщението на стоките (те са “великото колело на размяната”). Като такива изпълняват една единствена функция – средство за обръщение, останалите функции се отричат;
3. съществуването на парите е обусловено от големите затруднения, които съществуват при непосредствената бартерна размяна - стока срещу стока;
4. като техническо средство ролята на пари може еднакво добре да се изпълнява както от благородни метали, така и от книжни пари. Всъщност А. Смит горещо препоръчва замяната на златните пари с парични знаци, което означава замяна на едно крайно скъпо техническо средство за размяна с друго далеч по-евтино.

НОМЕНАЛИСТИЧЕСКА ТЕОРИЯ ЗА ПАРИТЕ (от латинското “номен” - знак) - парите се разглеждат като абстрактна единица за пресмятане, условен знак или обикновено название. Ценността им се дължи на различни фактори и според това кой от тях се разглежда като основен се оформят няколко различни варианта на тази теория.

Теорията за идеалната сметната единица. Основни представители Джордж Беркли и Джеймс Стюард.

Основни положения:

1. парите са само абстрактно понятие (долар, франк, лев) или условен мащаб, който показва разменните пропорции между стоките, т.е. численото съотношение между разменящите се стоки;
2. като условни знаци за пресмятане парите нямат нищо общо със стоките и тяхната стойност;
3. тъй като парите са само обикновени знаци за смятане, няма никакво значение от какво са направени те – от метал или от книга;
4. единствената функция на парите е мярка на стойността.

Държавна теория за парите. Възниква още в древността (Платон, Аристотел). Според нея парите са възникнали и съществуват не по естествен начин, а единствено по законодателен път. Според тази теория ценността на парите е творение само на държавата власт и без силата на закона те нямат никаква платежна сила.

Функционална теория за парите. Парите са нещо, което получава ценност /стойност/ единствено поради това, че функционират като такива в процеса на паричното обръщение. Извън паричните функции те загубват своята стойност. Следователно докато държавната

теория за парите получават стойност само по силата на закона, според функционалната теория те получават такава, поради факта, че функционират в паричното обръщение.

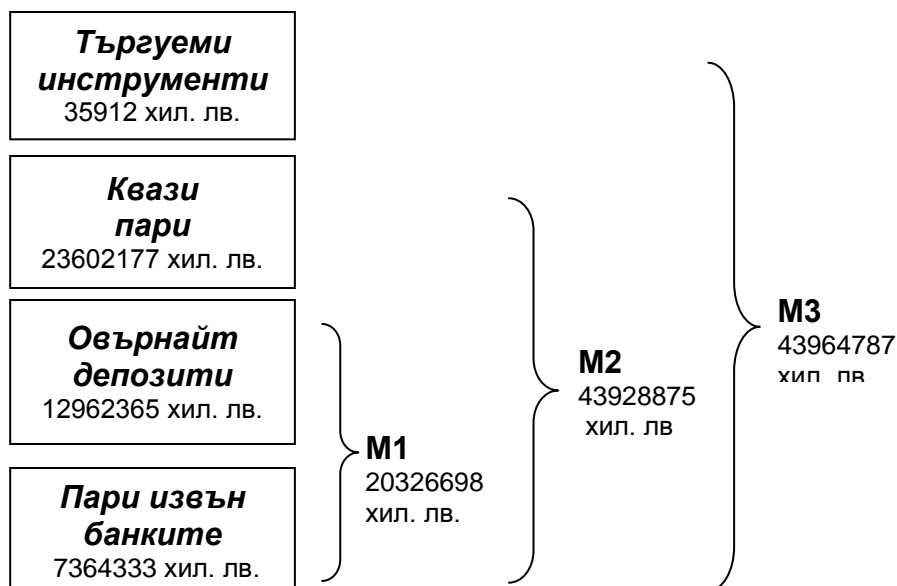
КОЛИЧЕСТВЕНА ТЕОРИЯ ЗА ПАРИТЕ. Според нея стойността на парите, независимо от това дали са металически или парични знаци и цените на стоките зависят от количеството пари в обръщение. Налице е следната зависимост: с промяната на количеството пари в обръщение стоковите цени се изменят правопропорционално, а стойността на самите пари – обратно пропорционално. Това означава, че с нарастване на паричната маса в обръщение цените на стоките се увеличават, а се намалява стойността на самите пари, респ. тяхната покупателна сила и обратно.

Ключови думи и понятия

1. Пари
2. Парична система
3. Стокови пари
4. Парични знаци
5. Книжни пари
6. Кредитни пари
7. Монометализъм
8. Биметализъм
9. Парична маса
10. Парична база
11. Парични агрегати
12. Национален доход
13. Национален продукт
14. Държавен бюджет
15. Финансово разпределение
16. Финансова система
17. Първично разпределение
18. Вторично разпределение
19. Бюджет на домакинствата
20. Бюджет на общините
21. Парични потоци
22. Финансови методи и норми
23. Финансови инструменти
24. Публични финанси

3. Парична маса и парични агрегати

Паричната маса има нееднороден състав. В нея се включват не само наличните пари или парите извън банките в обръщение, но и парите по сметки (депозитите) и някои други високоликвидни търгуеми финансови инструменти. Това налага диференциране на паричната маса чрез използване на специални количествени измерители. Те са известни като *парични агрегати* и традиционно се обозначават със символите M1, M2, M3 и т.н. В отделните страни се използват различни по обхват парични агрегати. На следващата фигура са представени паричните агрегати, които в момента се изчисляват у нас от БНБ и начина на тяхното интерпретиране (показаните данни се отнасят към юни 2008 г.)

Паричните агрегати изразяват количествено паричното предлагане. Паричният агрегат M1, известен като „тесни пари“, включва най-бързоликвидните инструменти, използвани за разплащане (пари извън банките и овърнайт-депозити в левове и чуждестранна валута). Квазипарите и паричният агрегат M1 съставят паричния агрегат M2. Квазипарите се състоят от депозити с договорен матуритет до 2 години и депозити, договорени за ползване след предизвестие (вкл. спестовни депозити), до 3 месеца. Най-нисколиквидните финансови инструменти са репо-сделките, акциите и дялове на фондовете на паричния пазар и издадените дългови ценни книжа до 2 години, наричани общо търгуеми инструменти. Те са в левове и чуждестранна валута и заедно с паричния агрегат M2 формират най-широкия паричен агрегат M3, който е известен като парично предлагане („широки пари“).¹

Съществува още един измерител на паричната маса, известен като *парична база (MB)*. Паричната база е равна на наличните пари в обръщение и общите

¹ <http://www.bnb.bg>

резерви на банките в централната банка. Това са две величини пряко се намират под контрола на централната банка и затова понякога се наричат „силни пари”. Зависимостта между паричната маса (измерена чрез някой от посочените парични агрегати) и паричната база намира отражение в т. нар. паричен мултипликатор (m). Тази зависимост е следната:

$$M = m.MB$$

От това уравнение става ясно, че паричният мултипликатор показва с колко би нараснала паричната маса при дадено увеличение на паричната база.

Пример. Ако към месец юни 2008 г. паричната маса, измерена чрез паричния агрегат М3, е 43 964 787 хил. лв., паричната база е 14 852 968 хил. лв., колко е паричният мултипликатор?

$$m = \frac{M}{MB} = \frac{43964787}{14852968} = 2,96$$

Паричен мултипликатор 2,96 показва, че паричната маса расте с 2,96 пъти по-бързо в сравнение с паричната база.

1. Теоретични основи на финансите

Финансите възникват с появата на държавата. Според Д. Рикардо „те са форма на разпределителни отношения, регулирани от държавата”.

При определяне същността на финансите е необходимо да се анализира движението на парите, възникнало в резултат на разпределението на националния доход между икономическите агенти, т.е. между държавата, фирмите и домакинствата.

Националният продукт, респ. националният доход се разпределя и преразпределя след като придобие парична форма. Следователно финансите се явяват технология за управление на богатството на икономическите агенти след като бъде измерено в пари.

Чрез финансите се формират следните парични потоци:

- парични потоци, насочени към държавата;
- парични потоци, оставащи във фирмите;
- парични потоци, насочени към домакинствата на работещите в материалното производство;

Разпределението на продукта на труда чрез финансите и формирането на посочените парични потоци води до създаването на бюджетите на фирмите, домакинствата и държавата.

Разпределението и преразпределението на националния продукт между икономическите агенти се осъществява чрез съвкупността от финансови методи и форми. За това когато се разглежда същността на финансите трябва да се има предвид не само тяхното обективно съществуване – появата на държавата и парите, но и тяхното субективно действие – узаконяване от държавата на финансовите методи и форми.

Финансите са система от парични отношения, свързани с разпределението и преразпределянето на националния продукт /националния доход/, чрез използване на финансови методи и форми и формиране на бюджети.

Публичните финанси са система от парични отношения, свързани с разпределението и преразпределянето на националния продукт /националния доход/, чрез използване на финансови методи и форми и формиране на бюджета на държавата.

Финансите на фирмата са система от парични отношения, свързани с разпределението и преразпределянето на дохода на фирмата, чрез използване на финансови методи и форми и формиране на бюджетите на фирмата /бюджет на паричните средства, бюджет на инвестициите и др/.

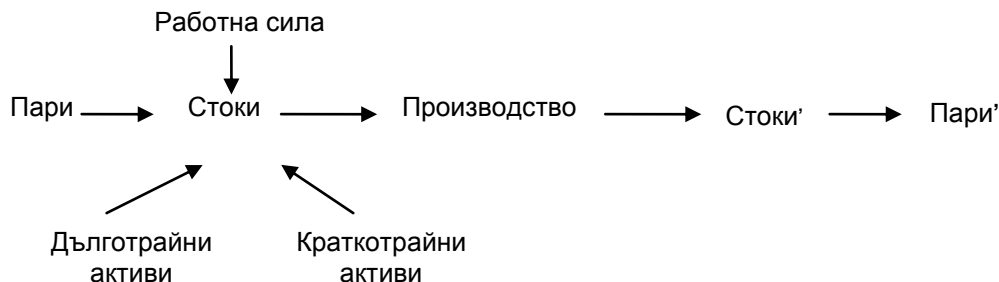
1. Мястото на финансите във възпроизводствения процес

Анализът на финансовите процеси има за основа разпределението и преразпределението на националния продукт. Определянето на тяхната същност е разкриване и доказване на връзката между разпределението и производството. Разпределението на резултатите от производството в стойностна форма е процес на парично обезпечаване, участието на всички елементи на производителните сили.

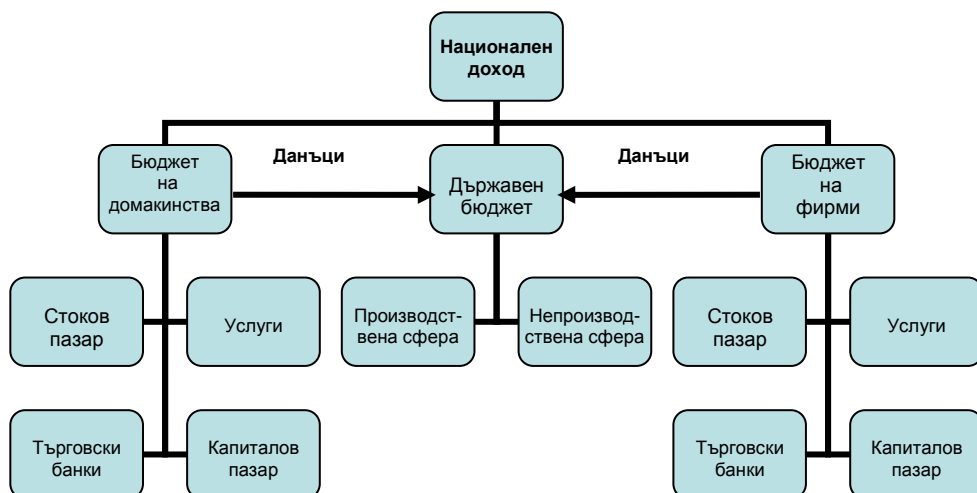
Разпределението е процес, който има две страни – от една страна то е следствие от производството /разпределение на резултатите от производството в парична форма/, а от друга то е необходимо условие за осъществяване непрекъснатост на производството чрез паричното осигуряване на производствените фактори. Продължителността на разпределителните процеси /първично, вторично и т.н. разпределение/ на практика е израз на стремежа общественият производствен процес да се управлява рационално и на участието на човека в него да бъде ефективно.

Разпределението и преразпределението на националния доход може да се представи по следния начин:

Реализация на националния доход

Първично и вторично разпределение на националния доход

Първичното разпределение на създадения продукт на труда се извършва между три основни групи икономически агенти – държавата, фирмите и домакинствата. След първичното разпределение се осъществява вторично, третично и т.н. преразпределение и се формират нови парични потоци насочени към стоковия пазар, сферата на услугите, бюджета на държавата, капиталовия пазар и търговските банки.

Чрез финансовия разпределителен и преразпределителен процес се цели да се създаде оптимално разпределение на създаденото от обществото богатство в съответствие с неговите интереси, определени от поставените цели на съответния етап на развитие.

3. Финансова система

Задълбоченото изучаване същността на финансите изисква да се определи обхвата на финансово-паричните отношения. Финансовите отношения са парични, но не всички парични отношения са финансови. За да бъдат едни парични отношения финансови и да се включат в обхвата на публичните финанси те трябва да отговарят на следните изисквания:

- да са свързани с финансиране на дейности, удовлетворяващи обществени потребности;
- да имат условно безвъзмезден характер;
- да разпределят и преразпределят национален продукт /национален доход/ чрез използване на финансови методи и форми;
- чрез тях да се формират бюджети и акумулираните в тях средства да имат строго целево предназначение.

Финансите и парите са неразривно свързани. Обособяването на паричните потоци, влизащи в обхвата на финансите изисква да се има пред вид следното:

- възникването на парите предхожда възникването на финансите;
- финансите са инструмент за разпределение и преразпределение на националния продукт след като придобие парично изражение т.е. след като произведените блага и услуги бъдат измерени в пари;
- парите се използват като разчетна единица и средство за размяна на блага и услуги, а чрез финансите се акумулират пари в бюджета, където придобиват строго целево предназначение.

Финансовата система е съвкупност от елементи, предопределени от използваните финансови методи и форми, техниките за финансиране, системата за формиране, разпределение и използване на бюджети и финансовите институции.

Елементите на финансовата система са^[1]:

- финансова теория;
- финансова история;
- финансова политика;
- бюджет на централните и местни органи на властта;
- управление на държавните финанси;
- финансово планиране и прогнозиране;
- финансов контрол;
- операции на капиталовия пазар;

4. Функции и предназначение на финансите

Според Р. Мъсгрейв функции на финансите са:

- разпределителна и преразпределителна;
- алокативна;
- регулативна.

В съвременната теория и практика са се утвърдили следните функции:

- разпределителна и преразпределителна;
- икономическо - регулативна;
- контролна;
- социална;

Чрез разпределителната и преразпределителната функция се акумулират средства в бюджета, с които се финансират публични потребности.

Икономическо - регулативната функция спомага за управление на финансово - икономическите процеси, създава условия за развитие на публичния и частния сектор, както и за рационалното използване на натрупаните парични средства от икономическите агенти.

Посредством контролната функция се осигурява контрол както при първичното разпределение на националния продукт, така и при вторичното, когато се извършва управлението и разходването на средствата, акумулирани в бюджета.

Социалната функция осигурява необходимите парични средства за подпомагане на социално слабите групи от населението и решаването на демографски проблеми.

5. Концепции за същността на финансите

Консумативна теория /Ж. Б. Сей, А. Смит/. Тази теория свежда същността на финансите до принудителното преразпределение на материални блага от частното стопанство в полза на държавата. Средствата, акумулирани в бюджета на държавата, се използват непроизводително и всяко увеличаване на държавните разходи води до застой в икономиката.

Продуктивна теория /Ф. Р. Лист и др./. Същността на финансите се свежда до финансиране на публични потребности /отбрана, вътрешен ред, изграждане на инфраструктура и др./, чието предлагане не е по възможностите на частното стопанство.

Социална теория /Лория, Г. Жез/. Според тази теория същността на финансите се свежда до разпределение тежестта на разходите при финансиране на публичните блага между различните социални групи на обществото в зависимост от тяхното финансово състояние.

Кейнсианската концепция за регулиране на икономиката дава приоритетна роля на активната намеса на държавата чрез финансите. Представителите на тази школа застъпват идеите за ефективно търсене, т.е. равновесие между производство и потребление, постигнато чрез използване на финансови инструменти и провеждане на активна разходна и данъчна политика.

Нито един модел на управление на икономиката не се покрива, както с идеите на класиците, така и с идеите на кейнсианците и затова във финансовата теория и практика се появява теорията за класическия синтез, разработена от П. Самуелсън. Според тази теория успешен икономически модел на управление се създава, ако участват двете движещи сили – държавата и частният сектор. Намесата на държавата в икономиката трябва да бъде насочена за осигуряване на определен минимум от средства на всички членове на обществото. Моделът на смесената икономика трябва така да съчетае паричната и финансовата си политика, че да измени структурата на своя национален продукт, чрез увеличаване на заетостта, инвестициите и намаляване на потреблението. Намалението на потреблението на населението води до увеличаване на част от дохода под формата на спестяване, която да се използва за инвестиции.

Съвременните *неокласически теории* за същността на финансите се развиват във финансовата теория и практика след Втората световна война като израз на стремежа на част от икономистите да утвърдят идеи, противоположни на кейнсианските теоретически постановки. Неокласиците М. Фридман, Ф. Лафер, Г. Талък и др. защитават предимствата на свободната пазарна икономика, в която държавата трябва да играе ограничена роля, а частният сектор да бъде освободен от институционални ограничения. Концентриран израз на идеите на съвременните неокласици е теорията на икономиката на предлагането. Според тази теория инвестициите направени в държавния сектор не оказват влияние върху глобалното търсене.

Моненаристическата теория на М. Фридман се свежда до следните идеи:

- количеството пари в обръщение имат решаващо значение за развитие на икономиката;
- финансите трябва да се използват пестеливо;
- намаляването на данъците е условие за повишаване икономическата активност на частния сектор.

Ключови думи и понятия

1. Национален доход
2. Национален продукт
3. Държавен бюджет
4. Финансово разпределение
5. Финансова система
6. Първично разпределение
7. Вторично разпределение

8. Бюджет на домакинствата
9. Бюджет на общините
10. Парични потоци
11. Финансови методи и норми
12. Финансови инструменти
13. Публични финанси

1. Общикономическо съдържание на публичните приходи

Публичните приходи са част от brutния вътрешен продукт на дадена държава, акумулирана в държавния бюджет. Набраните приходи в бюджета придобиват строго целево предназначение и причината е тяхното използване за определени групи разходи, регламентирани от законодателя /парламента/.

Основна част от публичните приходи се набира в бюджета посредством преразпределение на националния доход, т.е. на доходите акумулирани при първичното разпределение между фирмите и домакинствата с изключение на приходите от косвени данъци.

Публичните приходи изразяват специфично движение на парите към държавата от икономическите агенти; плащания в полза на бюджета със задължителен характер.

Чрез набраните приходи в бюджета, държавата въздейства върху всички страни на социално - икономическото развитие на страната. От икономическа гледна точка публичните приходи са инструмент в ръцете на държавата за въздействие върху поведението на икономическите агенти през различни фази на икономическия цикъл и темповете на икономически растеж.

От социална гледна точка чрез публичните приходи се осъществява преразпределение на доходите между различните социални групи.

Размерът на публичните приходи определя обема на финансираните публични блага. Трябва да се има предвид, че всяко нарастване на публичните приходи за сметка на частния сектор при определен темп на икономически растеж, води до ограничаване възможностите на фирмите да правят разходи в нови и високодоходни технологии.

2. Видове публични приходи

Класифицирането на публичните приходи е от значение за тяхното изучаване. То позволява да се разкрият както източниците на приходи, така и участието на частния сектор и различните слоеве от населението при формирането им.

В зависимост от собствеността на реализираните доходи публичните приходи са:

- Частно - правни приходи;
- Публично - правни приходи.

При съвременните условия преобладават частно - правните приходи. Те са приходи, набрани от домакинствата и фирмите. В качеството си на институция и с помощта на данъчната система, държавата акумулира част от националния доход в държавния бюджет.

По силата на това, че държавата участва активно в общественото производство като икономически агент, акумулира част от реализирания доход в бюджета.

Според икономическия си характер публичните приходи са:

- приходи от облагане на доходите;
- приходи от облагане на разходите;

- приходи от облагане на богатството;
- приходи от други дейности.

Тази класификация не дава възможност да се разкрие участието на отделните групи на обществото при формиране размера на публичните приходи, но спомага при анализиране на прехвърляемостта на данъците.

Според използваните методи и форми за акумулиране публичните приходи са:

- данъчни приходи – включват приходи, набрани при облагане с доходни, оборотни и имуществени данъци;
- данъкоподобни приходи – приходи от такси и вноски за социално осигуряване;
- неданъчни приходи – приходи от отдадена под наем собственост, приходи от глоби, лихви по отпуснати заеми, приватизация.

Според социално-икономическия аспект публичните приходи са:

- приходи от облагане на частни и държавни фирми;
- приходи от населението;
- приходи от облагане на недвижимо имущество /частна и публична собственост/;
- приходи от вноски за социално осигуряване;
- други приходи.

Посочената класификация на публичните приходи може да се разшири в зависимост целите на анализа за тяхното оптимално използване при финансиране на държавните разходи.

3. Източници на финансови средства на държавата

Източниците на финансови средства за акумулиране на публичните приходи в бюджета са:

- вътрешни източници – брутният вътрешен продукт /брутният национален продукт/, националният доход, националното богатство;
- външни източници – брутният вътрешен продукт /брутният национален продукт/, националното богатство на други държави.

Брутният национален продукт /БНП/ може да се анализира откъм неговия натурално - веществен и стойностен състав. Съвкупността от материални блага и услуги, произведени за определен период от време /една година/ представя натурално-веществен състав на БНП. Стойностният състав на БНП се определя от следните елементи:

- o дълготрайни активи /ДА/;
- o краткотрайни активи /КА/;
- o работна заплата /РЗ/;
- o печалба /П/;

о услуги /У/.

$$\text{БНП} = \text{ДА} + \text{КА} + \text{РЗ} + \text{П} + \text{У}[1]$$

Брутният национален продукт, ако бъде намален с размера на амортизациите, се получава друга съвкупна променлива величина, наречена чист национален продукт /ЧНП/.

$$\text{ЧНП} = \text{КА} + \text{РЗ} + \text{П} + \text{У}$$

Намаляването на чистия национален продукт с размера на краткотрайните активи води до определяне размера на националния доход /НД/.

Националният доход е основен източник на финансови средства, акумулирани в държавния бюджет. Неговата величина предопределя както размера на публичните приходи, така и функционирането на икономиката и нивото на жизнения стандарт на населението на дадена държава.

Размерът на НД зависи от следните фактори:

- екстензивни - брой на заетите в материалното производство; дълготрайните активи, функциониращи в материалното производство;
- интензивни - увеличаване производителността на труда като резултат от внедряване на нови и високопроизводителни дълготрайни активи /машини, съоръжения, поточни линии и др./, икономия на суровини и материали, международното разделение на труд.

Националният доход, разгледан спрямо неговия веществен състав, представлява съвкупност от материални блага след приспадане на т.н. маржинално потребление. Анализирани спрямо неговия стойностен състав, националният доход е част от БНП, т.е. новосъздадената стойност в рамките на определен период. Състои се от следните елементи:

- о печалба /П/;
- о работна заплата /РЗ/;
- о услуги /У/.

$$\text{НД} = \text{П} + \text{РЗ} + \text{У}[2]$$

Националното богатство като вътрешен източник на финансови средства за държавата представлява съвкупност от богатството на частния и публичния сектор. Този източник се използва чрез:

- продажба на част от производствения и поземлен фонд;

- отдаване на концесия ползването на природни богатства от чуждестранни фирми;
- продажба на златния и валутния резерв, продажба на произведения на изкуството.

Акумулирането на приходи в държавния бюджет чрез националното богатство е израз на слаба и неефективно действаща финансова система. Нейното стабилизиране изисква търсенето на други източници на финансови средства.

Използването на външните източници на финансови средства /чужд БВП и национално богатство/ се осъществява чрез:

- външните заеми;
- износ на капитали;
- нееквивалентна външна търговия.

Ползването на външните заеми като източник на финансови средства за държавата е съпроводено с изпадане в икономическа зависимост от страната - кредитор. Предоставянето на пари под формата на държавни заеми е в посока към слабо развитите в икономическо отношение държави.

Високата лихва по външните заеми е причина за преразпределението на националния доход и националното богатство в полза на страните - кредитори.

Нееквивалентният външноикономически обмен е резултат на слабото икономическо развитие на част от страните в света. Те се превръщат в суровинен доставчик за страни със силно развита икономика, които установяват монополни цени на произведената продукция.

Чужд национален доход и чуждо национално богатство се използват и по време на война и след приключването ѝ.

4. Методи и форми за акумулиране на публични приходи в бюджета.

Методите за акумулиране на приходи в бюджета показват по какъв начин паричните средства се изземват от техните източници. Всеки метод намира приложение чрез своите форми.

Във финансова теория и практика са обособени следните методи:

- данъчен метод;
- данъкоподобен метод;
- неданъчен метод.

Форми на данъчния метод са различните видове данъци.

Форми на данъкоподобния метод са: такси, вноски от социалното осигуряване и др.

Форми на неданъчния метод са: държавен кредит, приходи от стопанска дейност на държавата, приходи от приватизация, приходи от наем за ползване на държавно имущество, емисия на книжни пари.

Покриването на бюджетния дефицит чрез държавен кредит се предпочита пред данъчния метод, защото:

- финансовите ресурси държавата си осигурява за по-кратко време, като е избегнала продължителните законодателни процедури, свързани с промяна на данъчни закони;
- данъчната тежест се прехвърля върху бъдещите поколения.

Емисията на книжни пари се свързва с допълнително пускане на пари в обръщение. То не съответства на потребностите на националната икономиката. Прилагането на този метод е причина за обезценяването на националната парична единица, увеличава инфлацията и преразпределя национален доход в полза на държавата. Този метод за набиране на финансови средства в бюджета се използва много рядко.

Ключови думи и понятия

1. Публични приходи
2. Национален продукт
3. Брутен вътрешен продукт
4. Бюджет
5. Често - правни приходи
6. Публично - правни приходи
7. Данъчни приходи
8. Данъкоподобни приходи
9. Неданъчни приходи
10. Данъчен метод
11. Кредитен метод
12. Инфлационен метод
13. Национално богатство
14. Дълготрайни активи
15. Краткотрайни активи
16. Работна заплата
17. Печалба

1. Същност, произход и функции на данъка

Данъкът е явление, съпътстващо развитието на човешкото общество. Теорията за развитието на данъка отразява политическите, икономическите и социални виждания на икономистите на отделните етапи от развитието на обществото.

Във финансовата теория са обособени следните концепции за същността на данъка:

Осигурителна теория – Свежда същността на данъка до осигурителна или застрахователна вноска направена в полза на държавата. Чрез тази вноска държавата финансира публичните блага – вътрешна сигурност, ред и отбрана на страната.

Римска теория – Разглежда данъка като акт на публичната власт. Облагането е пряко и събирането на данъците е предоставено на т.нар. трибути – организирана администрация, чиито права и задължения са регламентирани със закон.

Недостатъците на римската концепция се свеждат до наличие на привилегии и нерационално разпределение и преразпределение на доходи, а от там и на данъчна тежест между отделните слоеве на населението.

Авторитарни теории – Утвърждава правото на една личност /монарх, феодал/ да въвежда, изменя, отменя и събира данъците.

Авторитарните концепции дават своите предпочитания към въвеждането на косвените данъци. Чрез тях се въвежда по-справедливо преразпределение на доходите в полза на държавата, защото обхващат всички консуматори.

Жертвена теория – Държавата е институция, без която не може да съществува обществото. Цивилизованото човешко общество може да живее, работи и твори само в рамките на държавата. Форма на тази жертва за съществуването на държавата е данъка^[1].

Еквивалентна /разменна/ теория – Данъците се разглеждат като цена на услугите, оказвани от държавата на обществото.

На базата на разгледаните теории може да се даде следното определение за данък: *данъкът е парично плащане в полза на държавата. Той е акт на публичната власт, имащ окончателен, безвъзмезден и принудителен характер.*

Съвременните характеристики на данъка са:

- акт на публичната власт – Правото да въвежда, изменя и отменя данъци има само държавната власт. Това право за някои държавни органи е гарантирано от законодателството на съответната държава
- парично плащане в полза на държавата – След заплащане на данъка в пари и по изключение в натура данъкоплатците се освобождават от данъчните си задължения.
- окончателен и безвъзмезден характер – Задължението на данъкоплатците да заплатят данъчните си задължения срещу бъдещо ползване на публични услуги при необходимост.
- принудителен характер – Отнася се за онази част от данъкоплатците, които не заплатят дължимите данъци в срокове, регламентирани от законодателството.

Предназначението на данъка се изразява чрез функциите, които изпълнява. Те са:

- фискална функция – чрез нея се набират необходимите финансови средства на държавата за да изпълнява функциите си. Изпълнението на тази функция предполага рентабилност на данъка, намираща проявление при спазване на следните условия^[2]:
- социална функция – чрез нея се цели преразпределение на доходите между отделните групи от обществото на социална основа – равенството се постига в процеса на събиране на данъците. При данъчното облагане на доходите е необходимо да се съблюдава равенство пред данъка и равенство чрез данъка. Равенството пред данъка изисква да бъдат премахнати всички преференции и данъкоплатците да бъдат поставени при едни и същи условия на облагане. Равенството чрез данъка изисква да се съблюдава определена селективност при облагане на доходите.
- икономическа функция – Данъците се използват като инструмент за въздействие върху отделните фази на икономическия цикъл.
- екологична функция – Набиране на средства за финансиране на проекти за решаване на екологични проблеми.
- всеобщност – да бъдат обхванати всички данъкоплатци, които са обект на данъчно третиране съгласно действащото законодателство;
- плурализъм – да бъдат използвани по-голям кръг от данъци, които да обхванат цялата облагаема маса
- автоматичност – увеличаването /намаляването/ на данъчния размер да бъде съобразено с равнището на неговия продукт;
- стабилност и еластичност – те са съобразени с фазите на икономическия цикъл.

2. Елементи на данъка и принципи на данъчно облагане

Елементите на данъка имат значение при определяне на данъците. Ако законодателят не е установил данъчните елементи гражданите могат да не заплатят данъка или да го заплатят по начин, който им е удобен.

Елементите на данъка са:

Данъчен кредитор – Това е всяка власт, имаща правомощия да облага населението с данъци. Властта може да бъде първична или делегирана. Първична е властта на държавата, а делегирана е властта на местните органи на власт.

Данъчен обект – Действия, събития, състояния, задължаващи данъкоплатците да заплатят данъка.

Данъчен субект – Лицето, което е задължено да внесе данъка. Данъчните субекти може да са местни или чуждестранни лица.

Данъчен носител – Лицето, което понася данъчната тежест.

Данъчният субект и данъчният носител могат да са едно и също лице или различни лица. При доходните и имуществените данъци те съвпадат, а при оборотните данъци са две различни лица /например при ДДС – данъкът се плаща от крайния потребител, а се внася от лица регистрирани по ЗДДС/.

Данъчен мащаб – Определено качество, състояние или белег на данъчния обект, въз основа на който се определя данъчното задължение. При измерване на дохода или оценка на имущество се използват определени единици /брой комини и др./

Данъчна единица – Постоянна част от данъчния мащаб за която се отнася данъчния размер /например конски сили при МПС, сто лева реализиран оборот и др./

Данъчна основа – Количествено изразяване на предмета на данъчното облагане. Данъчната основа служи за изчисляване на данъчното задължение, т.е. от точността и обхвата на данъчната основа зависи правилното пълно установяване на данъчното плащане.

Данъчен размер /ставка/ - Величината на данъка за една данъчна единица. Установява се в процент или в абсолютна сума. Данъчният размер умножен по данъчната основа определя данъчно задължение за определен данъчен период.

Данъчно задължение - Произведение на данъчна основа и данъчен размер. Това е законоустановената сума, която се внася в приход на бюджета.

Данъчни преференции - Регламентирани са в законодателството и се отнасят за определени групи данъкоплатци. Привилегиите се ползват при намаляването размера на данъчното задължение, преотстъпване на данък, при данъчен кредит, освобождаване от данък.

Принципите на данъчното облагане са формулирани за първи път от Адам Смит през 1776 година. Те са правила за теоретическото обосноваване и практическото прилагане на отделните данъчни форми /видове данъци/. Те са^[1]:

- *Съразмерност на данъчното облагане* – данъците да са съобразени с финансовото състояние на данъкоплатеца. Всеки данъкоплатец е задължен да участва във финансиране функциите на държавата съобразно своето богатство.
- *Определеност на данъка* – трябва лесно да се определя /изчислява/ както от данъчната администрация така и от данъкоплатците. За данъкоплатците да не съществуват затруднения при определяне на данъчното задължение и срока на плащане.
- *Удобство на данъка* – съобразяване на плащане на данъка с възможностите на данъкоплатеца да изпълни своето задължение, например след получаване на доход или след изтичане на определен период от време.
- *Икономичност на данъка* – събраната сума от данъците да надвишава разходите по тяхното събиране.
- *Стабилност и еластичност на данъка* – стабилността, означава данъка да не се променя за определен период от време /най-малко една година/. Еластичността, означава промяна на данъчното задължение в зависимост от промяна на данъчната основа, породена от икономическата конюнктура.

- *Неутралност на данъка* – чрез данъците да не се оказва въздействие върху поведението на данъкоплатците, при осъществяване от тях дейност.
- *Данъчен интервенционализъм* – чрез данъците се въздейства върху поведението на икономическите агенти.
- *Годишност на данъка* – този принцип се свързва с изпълнение на данъчното задължение и приключването на бюджета на държавата /към 31.12./

3. Начини за определяне на данъка. Технология за определяне на данъка

В данъчната практика се прилагат следните начини за облагане с данъци:

- **Поголовно облагане** – Обект на облагане е самото физическо лице /данъкоплатеца/ без да се взема под внимание реализираните доходи или притежаваното имущество. Този начин е най-несправедливият за разпределяне на данъчната тежест между отделните лица и групи от хора.
- **Пропорционално облагане** – При този начин данъчният размер остава непроменен спрямо измененията на данъчната основа. Пропорционалното облагане е характерно за доходните и местните данъци /виж таблица 4.1/.

Таблица 4.1

Данъчна основа	Данъчен размер	Данъчно задължение
20 000	10 %	2 000
30 000	10 %	3 000
40 000	10 %	4 000
50 000	10 %	5 000

- **Прогресивно облагане** – размерът на данъка се променя по предварително избрана прогресия и данъчното задължение се увеличава по-бързо от нарастването на данъчната основа /виж таблица 4.2/.

Таблица 4.2

Данъчна основа	Данъчен размер	Данъчно задължение
20 000	5 %	1 000
30 000	10 %	3 000
40 000	15 %	6 000
50 000	20 %	10 000

От данните в таблица 4.2 се вижда, че по-високия данъчен размер за по-голяма данъчна основа води до по-справедливо разпределение на данъчната тежест.

- Регресивно облагане – При този начин на облагане с увеличаване на данъчната основа данъчният размер се намалява и оттам и данъчното задължение. Прилага се в някои арабски държави и целта е стимулиране износа на петролни продукти.

Технологията за определяне на данъка включва следните етапи[1]:

I етап: Разпределение на данъка – съвкупност от операции за определяне и оценка на данъчната основа.

Установяването на данъчната основа става чрез преброяване на данъкоплатците по административен път и чрез деклариране на финансовото състояние на данъкоплатците.

За оценка на облагаемата основа се използва:

- индексен метод - данъчната основа се определя по външни белези и индекси. Прилага се при доходните и имуществените данъци. Недостатък на този метод е субективният характер на оценка на обектите на облагане.
- метод на административната оценка – Оценка на данъчната основа се извършва от данъчната администрация.
- екзерсис – този метод съчетава метода на констатацията и контрола. При него се осигурява периодичен контрол от данъчните органи за определяне на облагаемата основа през целия данъчен период.
- метод на договарянето – данъчната основа се определя на базата на договор между данъчните органи и данъкоплатците.
- метод на контрол на декларацията – данъкоплатците попълват декларация, в която посочват облагаемата данъчна основа и дължимия данък, а данъчните органи проверяват достоверността.

II етап: Ликвидация на данъка – през този етап се определя /изчислява/ данъчното задължение. Това се извършва, както от данъчните органи, така и от данъкоплатците при някои

видове данъци. Изчисляването на данъчното задължение става като облагаемата данъчна основа се умножи с данъчния размер или се отнесе към определена данъчна тарифа.

III етап: Събиране на данъка – през този етап се извършва действителното отнемане на част от богатството на данькоплатците в полза на държавата.

4. Класификация на данъците и данъчна система

Изучаването и анализирането на данъците изисква те да бъдат класифицирани по определени признаци.

Според методиката на облагане данъците биват преки и косвени. Преките данъци са насочени към облагане дохода и имуществото, а косвените данъци към производството и реализация на стоки и услуги. Косвените данъци се включват в цената на стоките и услугите и се заплащат от крайния потребител. Преките данъци засягат дохода при неговото получаване, а косвените при неговото разходване.

Данъците се събират ежегодно /регулярно/, но те могат да имат и временен характер. В зависимост от това те могат да бъдат редовни и извънредни. Извънредните данъци се въвеждат в резултат на извънредни обстоятелства и предназначението им е да покрият допълнително възникнали разходи /например : данък върху военновременни печалби/.

В зависимост от начина на събирането им данъците биват: откупни данъци, обложни данъци, патентни данъци.

В зависимост от това в полза на кои бюджетни звена се събират те биват:

- държавни /централни/ данъци - приходите от които се акумулират в държавния бюджет;
- местни /общински/ данъци - приходите от тях са в полза на местните бюджет.

Преобладаваща част от данъците се използват за покриване на всички бюджетни разходи, и се наричат общи. Има и такива данъци, чиито постъпления предварително са регламентирани за финансиране на определени разходи. Тези данъци се определят като целеви.

В зависимост от фискалното им значение данъците са: главни и второстепенни.

В зависимост от предмета /обекта/ на облагане данъците биват:

- Данъци върху личността – имат за обект на облагане самата физическа личност. Типичен представител на този вид данъци е поголовния данък, определян на глава от населението без да се взема под внимание дохода и имуществото му.
- Данъци върху имуществото – обект на облагане е движимо и недвижимо имущество. Типични представители са данък върху земята, данък върху наследството и др.
- Данък върху определена стопанска дейност – първичната им форма е натуралния десетък. По-късно с развитието на занаятите и търговията се въвежда данък занятие като обект на облагане е бил занаятчийския капитал, броя на заетите работници, реализирания доход или трите мащаба взети заедно.

- Данък върху продажбите – с него се облагат продажбите, реализацията или търговския оборот. Облаганите стоки са стоки за консумация и тези данъци са известни като данъци върху потреблението или данъци върху разходите.
- Данък върху дохода – обект на облагане са получени доходи от икономическите агенти.

Данъчната система е част от финансовата система. Тя е съвкупност от данъчни форми, тяхната организация и институциите, осъществяващи данъчното облагане. Съвременната данъчна система включва броя на прилаганите данъчни форми, организацията на облагане и контрол и органите и институциите, които осъществяват събирането, отчитането и контрола.

Данъчната система бива:

- Монистична данъчна система – В нея е застъпена идеята за прилагането на един данък.
- Плуралистична данъчна система – включва повече от един данък и по такъв начин се разширява обекта на облагане и се акумулира по-голяма част от доходите в бюджета.
- Рационална данъчна система – Тя е съвкупност от данъци, чрез които набраните средства се използват за реализиране на предварително избрани цели и задачи. Тази система е изградена на база кейнсианското виждане за вграден стабилизатор на икономиката [\[1\]](#).
- Историческа данъчна система – Възниква стихийно и данъците са въвеждани на база определени събития и финансиране на определени потребности на обществото.

Ключови думи и понятия

1. Данък
2. Данъчна основа
3. Данъчно облагане
4. Данъчен размер
5. Данъчен носител
6. Данъчно задължение
7. Данъчна тарифа
8. Данъчна система
9. Данъчна политика
10. Разпределение на данъка
11. Ликвидация на данъка
12. Събиране на данъка
13. Фискална функция
14. Икономическа функция
15. Социална функция

16. Екологична функция
17. Теория на неокласическия синтез
18. Данъчен мултипликатор
19. Негативен подоходен данък
20. Индексиране на данъци

5. Концепции за ролята на данъците в икономиката

Кейнсианска концепция – Данъците се разглеждат като инструмент за изграждане на рационален икономически модел за управление. Чрез данъците държавата въздейства върху развитието на икономическия цикъл, ограничаване на инфлацията, регулиране доходите на населението и разпределението на инвестициите в националното стопанство.

Според Хансен, увеличаването на данъците решава проблемите на публичния сектор от предоставянето на качествени публични блага. Данъчните интервенции в икономиката да се използват за регулиране на икономическия цикъл, което ще доведе до пълна заетост на работната сила и ограничаване на инфлацията.

Самуелсън е основоположник на теорията за неокласическия синтез, в която се застъпват идеите за социалните ефекти на данъчното облагане върху частния сектор. Според него успешна може да бъде само смесена икономика, в която частния и държавния сектор са равнопоставени. Той смята, че намаляването на данъците ще доведе до нарастване на държавните разходи, а оттам и до нарастване на националния доход. Основоположник е на мултипликатора за снижение на данъците.

Друг представител на кейнсианството е Хавелмо, който лансира идеята за дефицитното финансиране при непрекъснато увеличение на данъците. Увеличаването на разходите с или без покритие води до нарастване на националния доход.

Неокласически концепции за ролята на данъците – Представителите на неокласическите концепции се позовават на класическите постановки за ролята на данъците в икономиката. Те доразвиват идеите на класиците за приоритетната роля на частния сектор и свободното пазарно стопанство.

По-известни в теорията и практиката са данъчната концепция на М. Фридман, данъчната концепция за икономиката на предлагането.

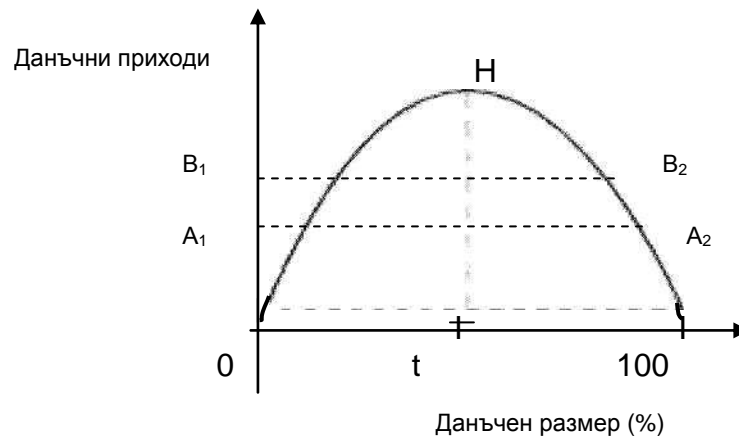
Концепцията на М. Фридман е насочена към критика на нарастващото се участие на държавата в икономиката в резултат на практическото въвеждане на кейнсианските идеи след Втората световна война. Смята, че приоритетното развитие на свободната пазарна икономика, в която движеща сила е частния може да реши проблемите на икономическия модел на управление, ако бъдат съблюдавани следните постановки¹:

- a) да се въведе негативен подоходен данък, гарантиращ определен минимален годишен доход на гражданите;
- b) да се индексират данъците /привеждане размера на данъците в съответствие с процента на инфлация/
- c) ограничаване на данъчните преференции и намаляване максималния размер на данъчното облагане;

Данъчната концепция за икономиката на предлагането застъпва тезата, че увеличаването на данъчната тежест е причина за спад в производството, увеличаване на безработицата, намаляването обема на инвестициите и на публичните приходи. Промяната на данъчната политика към съкращаване размера

¹ Адамов, В. Теория на финансите, Абагар, В. Търново, 2002

на данъците води до подем в икономиката. Това се изяснява чрез кривата на Лафер.

Публичните приходи, акумулирани в бюджета зависят от данъчния размер на облагане. При условие, че данъчния размер е 0%, означава че държавата не може да набере финансови средства за осъществяване на функциите си. Ако данъчният размер е 100% няма да има производство. Ефективното данъчно облагане е до нарастването на данъчния размер до t . H . Увеличаването на данъчния размер от t . H до t . 100 % ще окаже негативно въздействие върху производството и обема на инвестициите. Едни и същи публични приходи могат да бъдат акумулирани в бюджета с два данъчни размера. В t . A_1 ще има силно стоково производство и слабо данъчно облагане, а в t . A_2 – слабо стоково производство и тежко данъчно облагане. Това се отнася и за приходите събрани с два данъчни размера в t . V_1 и V_2 .

Лафер препоръчва финансирането на публичните блага да става с постъпления от данъци, чиито размер е до t . V_1 . Всяко увеличаване на данъчното облагане от t . A_1 до t . V_1 увеличава размера на публичните приходи за финансиране на публичните блага и осигурява достатъчно парични средства на частния сектор. Увеличаването на данъчното облагане след t . H оказва негативно влияние върху развитието на икономиката. Изводите направени от Лафер са:

- 1) тежкото данъчно облагане води до спад в производството и до съкращаване на публичните приходи;
- 2) нарастването на данъчното облагане е причина за нерационалното разпределение на работната сила и нейното насочване от производството към дейности, където данъчното облагане е ниско;

1. Теоретични основи на публичните разходи

Удовлетворяването на колективни потребности на обществото е основа за съществуването на публичните разходи. Още класиците на политическата икономия /А. Смит и Д. Рикардо/ подчертават необходимостта от финансиране на функциите на държавата, свързани с нейната отбрана и поддържане на вътрешния ред. А. Смит смята, че „невидима ръка“ на пазара разпределя ресурсите между икономическите агенти, а държавата е тази, която с минимум финансови ресурси трябва да осигури финансирането на колективните потребности от отбрана и държавното управление.

Публичните разходи са важен елемент на всяка финансова система. Без тяхното съществуване е немислимо финансиране на публични блага /чисти и смесени/.

Чрез публичните разходи се преразпределят около 50 на сто от националния доход. Акумулираните средства в бюджета, разпределени чрез публичните разходи гарантират изграждането на инфраструктурата, финансиране на социални дейности и създават условия за нормално функциониране на икономическата система.

Публичните разходи като категория на финансите осъществяват и разпределителни процеси, свързани с движението на „продукта на труда в парична форма в глобалния възпроизводствен процес“.

Акумулираните в държавния бюджет финансови ресурси придобиват строго целево предназначение чрез публичните разходи. Тяхното наличие позволява на държавата активно да се намесва във всички сфери на обществено-икономическото развитие.

На съвременния етап размерът на публичните разходи зависи от икономическия модел на управление на съответната страна. Тенденциите, наблюдавани в страните с развита пазарна икономика, са към намаление относителния дял на публичните разходи по отношение на националния продукт и обратно в по-слабо развитите държави делът им е по-голям. Различията в структурата на публичните разходи се предопределят от целите и задачите, които държавата си поставя на съответния етап на развитие. За успешното функциониране на даден икономически модел в една страна от значение е, както размера на разходите, така и делът на производителните разходи, включен в тяхната структура.

2. Класификация на публичните разходи и тенденции в нарастването им

Класификацията на публичните разходи позволява от една страна да се изясни същността им, а от друга тяхното планиране, отчитане и контролиране.

Според тяхното участие в нарастването или потребяването на националния доход биват:

- производителни;
- непроизводителни.

Производителните разходи са два вида: пряко и косвено производителни. Пряко производителните разходи допринасят за нарастване на националния доход – това са капиталовите разходи, използвани за покупка на ДА или за осъществяване на инвестиции.

Косвено производителните разходи са разходи за здравеопазване, образование, научноизследователска дейност и др. те допринасят за повишаване образователния ценз, квалификацията и опазване здравето на работната сила, т.е. за повишаване качеството на човешкия капитал.

Непроизводителните разходи водят до потребяване на част от националния доход. Те са „необходимо зло“, когато размерът им съответства на потребностите на обществото. Това са разходите за управление, отбрана и поддържане на вътрешния ред.

В зависимост от това дали са планирани или не в бюджета биват:

- редовни;
- извънредни.

Редовните публични разходи са включени в бюджета на държавата в отделни групи, подгрупи и параграфи и се използват за финансиране на публични блага гласувани от парламента

Извънредните разходи възникват спонтанно през определени периоди на бюджетната година в непостоянен обем и се използват за финансиране нарастването на военни разходи, покриване на щети от природни бедствия и др.

В зависимост от обхвата, класификацията е:

- икономическа;
- административна;
- органична;
- функционална.

Икономическата класификация групира публичните разходи, съобразно функциите на държавата. Според нея разходите са текущи и капиталови. Към текущите се отнасят: разходи за възнаграждения и вноски за социално осигуряване на заетите в публичния сектор.

Капиталовите разходи са тези за покупка на дълготрайни активи.

Административната класификация е съобразена с функциите, които изпълняват отделните бюджетни звена.

Подобно разграничение се прави с органичната и функционална класификация на разходите. Например органичната подрежда публичните разходи според административната принадлежност на финансираните публични блага и услуги, а функционалната според функциите на държавата.

Според предназначението на публичните разходи:

- трансферни разходи – най-често се осъществяват в рамките на капиталовите разходи
- функционални разходи – използват се за финансиране текущата дейност на бюджетните звена.

В република България най-голямо значение има бюджетната класификация. Тя се основава на закона за държавния бюджет и по нея се отчита касовото изпълнение на бюджета.

На съвременния етап се наблюдава нарастване на публичните разходи, което се вижда от дефицитите по бюджетите на отделните страни. Нарастването на публичните разходи е предизвикано от нарастване на инфлацията и необходимостта за финансиране на нови публични блага. Нарастването на публичните разходи е абсолютно и относително. При абсолютното нарастване темпът на развитие на икономиката се запазва на едно равнище, докато публичните разходи се увеличават с по-бързи темпове. Относителното нарастване на публичните разходи се осъществява успоредно с увеличаване на други фактори /доходи, обем на производство, население и др./.

Главните причини за нарастване на публичните разходи са [\[1\]](#):

- 1) Нарастване ролята на държавата в икономиката – прехвърляне за финансиране от държавата дейности, които не са привлекателни за частния сектор.
- 2) Развитие на научно-техническия прогрес и увеличаване на военни разходи.
- 3) Развитие на финансовата теория – Кейнсианска концепция, според която водеща роля има държавата при финансиране на публични блага.

За да се спре безконтролното увеличаване на публичните разходи, е необходимо да се намали дела на чистите непроизводителни разходи за сметка на производителните. Ефективното използване на публичните разходи изисква да се приемат и изпълняват рационални разходни проекти и програми като се съблюдава метода „разходи-приходи“. Според този метод ефективността на публичните разходни програми за по-продължителен период от време зависи от изменението на стойността на парите, т.е. трябва да се съпостави ползата от публична разходна програма, която се очаква, с размера на направените разходи.

3. Разходна система и разходна политика

Независимо от призивите на неокласиците за намаляване намесата на държавата в икономиката, а от там и размера на публичните разходи, значителен е паричният поток, който преминава през бюджетите на отделните държави.

Разходната система и разходната политика са част от държавната финансова политика. Разходната система е съвкупност от разходни форми, чрез които се осъществява преразпределение на националния продукт.

Разходните форми са следните:

- разходи за развитие на националната икономика;
- разходи за отбраната;
- разходи за финансиране на социални дейности;
- разходи за управление;
- разходи за обслужване на дълга;
- разходи за външноикономическа намеса;

Разходната политика включва организацията на връзките и зависимостите между разходните форми, както и технологията за финансиране на дейности от производствената и непроизводствената сфера.

Чрез провежданата разходна политика държавата въздейства от една страна върху развитието на националното стопанство, а от друга страна върху възпроизводството на качествен човешки капитал.

4. Концепции за държавните разходи

Класическа концепция – Основава се на постановките на либерализма за минимизиране на държавните разходи, т.е. да са до 1/10 част от националния продукт създаден от обществото. В класическата концепция държавните разходи се разглеждат „като необходимо зло”. Държавата се явява потребител на част от благата създадени от обществото. Финансирането чрез държавните разходи на публични блага трябва да се сведе до минимум – отбрана и вътрешен ред, за да се даде възможност на частния сектор да се развива.

Неокласически концепции – Развиват идеите на класиците за ограничаване нарастването на държавните разходи. Всяко увеличаване на държавните разходи поражда „двоен негативен ефект” [1] върху заетостта – увеличаване на дълга и инфлацията и съкращаване възможностите на частния сектор за инвестиране и създаване на нови работни места. Според неокласиците при увеличаване на държавните разходи в действие е „ефекта на изтласкването”, т.е. увеличаването на държавната намеса в икономиката води до дестабилизирането на частното стопанство.

Кейнсианска концепция – Разглежда държавата като преразпределител на материални блага. Чрез държавните разходи паричните ресурси се вливат в паричния оборот и спомагат за нарастване на националния доход. Държавата е „морално лице” и не може да консумира материални блага, консумират хората [2].

Икономическият модел на управление с преобладаващо държавно участие е много по-ефективен от подобен с частно участие.

Широко разпространение във финансовата теория намира концепцията за мултипликационното въздействие на държавните разходи. Според нея нарастването на държавните разходи оказва положително въздействие върху обема на инвестициите и заетостта. Положителният ефект от нарастването на отделните видове разходи се обяснява с т.н. мултипликатор. Мултипликаторът зависи от пределната склонност към потребление, т.е. каква част от създадения национален доход в дадена страна се консумира и каква се заделя за инвестиране и спестяване.

Пределна склонност към потребление = $\frac{\text{Общата сума на потребление}}{\text{Общата сума на дохода (C/V)}}$.

При изчисляване на мултипликатора под внимание се взема прираста на потреблението и дохода спрямо предходната година. Това означава, че пределната склонност към потребление се изчислява като отношение на изменението на C и V.

Така изчислената пределна склонност към потребление е величина равна или по-малка от единица, тъй като може да се консумира само част или до размера на създадения доход.

Мултипликаторът на разходите е равен на:

$$K = 1/(1 - c)$$

Въвеждане участието на държавата в кейнсианския модел означава, че създаденият национален продукт зависи от: размера на частните инвестиции, потреблението на частния сектор и държавните разходи.

Ключови думи и понятия

1. Държавни разходи
2. Публични потребности
3. Публични блага
4. Производителни разходи
5. Непроизводителни разходи
6. Абсолютно нарастване на разходите
7. Относително нарастване на разходите
8. Косвено въздействие върху производството
9. Ефект на изтласкването
10. Мултипликатор на държавните разходи

1. Общикономическо съдържание на държавните заеми

Държавните заеми са метод за набиране на финансови ресурси в бюджета. Те са форма на кредита, използвана за допълнително мобилизиране на временно свободни парични средства.

Държавният заем е форма на движение на заемния капитал между физически и юридически лица и държавата, като държавата се явява кредитополучател, а другите икономически агенти са кредитори.

Финансовите ресурси, получени чрез държавния заем, подобно на фирмения кредит са обект на покупко - продажба на капиталовия пазар. Държавата сключва заем и получава финансови средства за финансиране на публични блага, съобразявайки се с условията на капиталовия пазар – цена на заема, лихви, отстъпки, комисионни и др.

Данъците и държавният заем са основни методи за набиране на приходи в бюджета.

Различията между тях се свеждат до:

- данъкът има задължителен характер, а заемът е доброволен /сключен на базата на договор между кредитор и кредитополучател/;
- получените финансови средства чрез данъците имат относително безвъзмезден характер, а при заемите те трябва да се върнат след определен период от време и да се заплати определена цена за ползването им под формата на лихва.

Заемът се счита за прикрит данък, чрез който се предоставят финансови средства от физическите и юридически лица на държавата срещу бъдещо обещание за получаване на ползи.

За да се сключи държавен заем е необходимо¹:

- заемодателят да повярва на обещанията дадени му от държавата и държавните институции;
- предимствата /лихва, срок на изплащане, гаранции, отстъпки и др./, обещани от държавата да бъдат реални;
- да се дадат гаранции срещу евентуален риск в случай намаляване богатството на заемодателя в резултат на обезценка на парите и покачване на цените.

Чрез увеличаване на държавната задлъжнялост се прехвърля данъчна тежест върху бъдещи поколения. Всяко нарастване на държавните заеми в бъдеще води до изменение на данъчните постъпления към увеличение. Това налага въвеждането на нови данъци или увеличаване на съществуващите.

Държавните земи са скрита форма на прехвърляне на данъчна тежест към бъдещите поколения. Те са предпочитани от Правителството пред данъците за набиране на финансови средства в бюджета поради следните причини²:

- всяко увеличение на данъците е осезаемо за данъкоплатците и намалява имиджа на Правителството;
- в момента на сключване на държавен заем не се усеща увеличаване на данъчната тежест от данъкоплатците;

- при сключване на заеми държавата своевременно получава необходимите й финансови средства, докато при данъците това е свързано с финансови-технически неудобства – гласуване, приемане и въвеждане в данъчната практика на новите или изменени данъци.

Съществува връзка между държавните заеми и инфлацията. Сключването на нови заеми е свързано с емисията на допълнително количество държавни ценни книжа, което е основание търговските банки да увеличават паричното предлагане. Срещу пуснатите в паричното обръщение допълнително количество пари няма реално произведени стоки, а само направени държавни разходи и това води до нарастване на инфлацията.

2. Видове държавни заеми

Задълбоченото изучаване на заемите е свързано с конкретизиране на класификацията им в основата на която стоят различни критерии.

В зависимост от това дали кредиторите са външни или вътрешни, заемите са:

- външни – сключват се на международните капиталови пазари. Характерни са за слабо развитите в икономическо отношение държави;
- вътрешни – сключват се между държавата и местни физически и юридически лица. Този вид заеми са характерни за страните с развита пазарна икономика.

Според институциите, сключващи заема, биват:

- централни – сключват се от Правителството;
- местни – сключват се от органи на местна власт и управление.

Според начина на погасяване заемите биват:

- лихвени – кредиторите, притежатели на държавни ценни книжа получават анюитетни плащания;
- лотарийни – погасяват се през определени периоди от време /най-често в деня на тиражирането/.

Според продължителността на срока:

- текущи заеми – Сключват се за покриване на бюджетния дефицит в рамките на една година /за няколко дена, седмица, месец и т. н./;
- краткосрочни заеми – Срокът на тези заеми е от една до три години. Използват се най-често за покриване на годишния бюджетен дефицит;
- дългосрочни – Срокът на тези заеми е от 10 до 30 години. Сключват се с цел реструктуриране на дълга.

В зависимост от това дали емитираните ценни книжа са обект на покупко-продажба на вторичния финансов пазар заемите са:

- пазарни – търгуват се на вторичния пазар;

- непазарни – не са обект на покупко-продажба на вторичния пазар.

Сключването на кредитна сделка по отпускането на държавен заем е свързано с емисията на държавни ценни книжа. Те могат да бъдат краткосрочни (съкровищни бонове, съкровищни менителници, съкровищни ноти и др.) и дългосрочни (облигации). Покупко - продажбата на ДЦК се осъществява на капиталовия пазар. По номинален курс продават основните разпространители на ДЦК – кредитираща банка, банков консорциум и др. лицензирани инвеститори. Те закупуват ценни книжа от държавата по емисионен курс, който е по-нисък от номиналния. Разликата над номиналния курс формира част от печалбата на основните разпространители.

Когато определен вид ценни книжа по даден държавен заем имат по-висока доходност, по-изгоден срок за погасяване, атрактивен лихвен процент и др. се продават на капиталовия пазар по курс по-висок от номиналния, наречен пазарен.

Сключването на държавните заеми зависи от търсенето на капитали и условията за тяхно сключване, обслужване и погасяване.

3. Начини за сключване и начини за погасяване на държавните заеми

Съществуват различни начините сключване на държавните заеми:

- чрез посредничество на банка или банков консорциум. При този начин се сключва договор между държавата и банката /банков консорциум/ в който са посочени условията по сключването, обслужването и погасяването на заема. Банката осигурява на държавата необходимите финансови ресурси и поема риска за откриването на заема и пласирането на ДЦК. Предимството при сключването на заем по този начин е, че банката своевременно осигурява необходимите финансови средства на държавата. Недостатък на този начин е, че е скъп и държавата се лишава от значителна част от дохода.
- чрез капиталовия пазар - продажбата на ДЦК става по пазарен курс. Сключват се малки по размер държавни заеми. Държавата има възможност да получи допълнителен доход в зависимост от колебанията на пазарния курс на ДЦК. Като недостатък на този начин може да се посочи – постъпленията в бюджета са незначителни, неритмични и зависят от колебанията на пазарния курс на ДЦК на капиталовия пазар /фондова борса/.
- публична подписка - универсален начин за сключване на държавни заеми. При него ДЦК се пласират от гишетата на държавата. Сключването на държавен заем чрез публична подписка е предшестван от рекламна кампания по масмедията, с което се изясняват преследваните цели със сключването му. Евтин начин за сключване на заем, но в същото време не е гарантиран от риск за непласиране на емитираните от държавата ценни книжа.

Начините за погасяване на държавни заеми са технология, при която държавата изпълнява задълженията си по връщането на кредита и заплащането на лихва.

Начините за погасяване на държавните заеми са следните:

- конверсия - при този начин не се намалява общата сума на заема. Намаляват се предимствата, които държавата е предоставила на кредиторите. Намалява се лихвата по дадена емисия от ценни книжа с по-ниска.
- амортизиране - при този начин се намалява общата сума на заема чрез изплащане на главницата или част от нея.
- обратно изкупуване на ДЦК - при този начин през кредитния период се плаща лихвата, а на падежа се заплаща главницата.
- обратно изкупуване на фондовата борса - при този начин държавата погасява заема при ниво на пазарната стойност на ДЦК по-ниска от номиналната.

4. Управление на държавния дълг

За да се изясни същността на управление на държавния дълг, е необходимо да се разграничат понятията кредит, държавен заем и държавен дълг. Кредитът е заемна форма на движение на стойността. Държавният заем е форма на кредита, както и фирмения кредит. Общото между държавния заем и фирмения кредит е, че и в двата случая се мобилизират временно свободни парични средства. И при двете форми на кредита има временно отчуждаване на пари, които подлежат на връщане след определен период от време и да се заплати определена цена под формата на лихва.

Различията между двете форми на кредита са по отношение сферите на влагане на заетите финансови ресурси и източниците за погасяване.

Държавният дълг обхваща всички държавни заеми – общата сума, която държавата дължи към определен момент на вътрешните и външните кредитори.

Управлението на държавния дълг е система от мероприятия по сключването, обслужването и издължаването на дълга. С управлението на дълга се поставят определени цели. Такива са:

- фискална – да се осигури на държавата, когато е необходимо, финансови ресурси, за да изпълнява функциите си по финансиране на публични блага;
- икономическа – регулиране на икономиката чрез лихвения процент и водената политика на кредитно стимулиране или кредитна рестрикция.

При управление на държавния дълг може да се използват следните финансови инструменти:

- конверсия – изменение на предварително регламентирани условия по сключен държавен заем. Например – променя се лихвения процент по заема с по-нисък. Конверсията се прилага когато има излишен заеман капитал.
- консолидация – променя се срока на погасяване на държавния заем. Намалява се стока, намаляват се анюитетните плащания и се съкращават разходите по обслужването.

Неефективното управление на държавния дълг води до обявяването на мораториум и банкрут.

При мораториума държавата временно спира /отлага във времето/ плащанията по дълга, поради липса на финансови ресурси.

При фалита /банкрута/ държавата спира всички плащания по дълга както към външните, така и към вътрешните кредитори за неопределено време.

Ефективното управление на държавния дълг е предпоставка за намаляване изтичането на капитали в други държави и регулиране на бюджетното равновесие.

Ключови думи и понятия

1. Държавен заем
2. Условия по заема
3. Вътрешни и външни заеми
4. Лихвени заеми
5. Текущи заеми
6. Краткосрочни, средносрочни и дългосрочни заеми
7. Държавни ценни книжа
8. Облигации
9. Съкровищни бонове
10. Анюитетни плащания
11. Консолидация
12. Държавен дълг
13. Конверсия
14. Мораториум
15. Банкрут
16. Кредитна сделка
17. Банков консорциум
18. Публична подписка

1. Общикономическо съдържание на бюджета

Бюджетът е категория свързана с финансите. Включва различните финансови форми – данъци, кредит и др.

Предпоставките за възникване на бюджета са¹:

- високата степен на развитие на стоково - паричните отношения;
- изграждане на централизирана държава;
- установяване на парламентарно - демократична форма на държавно управление.

Понятието „бюджет“ /торба, чанта/ придобива финансово предназначение в Англия, където се въвежда за първи път и е обект на парламентарно разглеждане. Първоначалното разбиране за бюджета е, че той служи за съхраняване съкровището на дадена страна. С развитието на стоков - паричните отношения съдържанието на понятието бюджет се променя – папка, в която намират отражение приходните и разходни финансови операции на държавата за определен период от време.

Общикономическото съдържание на бюджета може да се разгледа в няколко аспекта:

- икономически – отразява постановките заложи в икономическата програма на правителството. Като финансова основа на правителствената програма се характеризира със следните особености²:
- при една и съща макроикономическа рамка различните правителствени екипи биха осигурили различна величина на бюджетните приходи и разходи за една бюджетна година;
- при една и съща макроикономическа рамка структурата на бюджетните приходи и разходи може да е различна;
- величината и структурата на бюджетните приходи и разходи зависи от правителствения екип.
- правен – бюджетът се приема от законодателен орган и може да бъде закон или законодателен акт. Когато правомощията по съставянето, изпълнението, промените настъпили през бюджетната година и приключването на бюджета са приоритет на законодателната власт той е закон, а когато те са приоритет на изпълнителната власт, бюджетът е законодателен акт.
- финансово-технически – бюджетът е таблица /сметка/, в която намират отражение финансовите операции на държавата за определен период от време, т.е. приходите и разходите на държавата за една бюджетна година.

При равенство между бюджетните приходи и разходи е налице бюджетно равновесие. Когато бюджетните приходи са по-големи от бюджетните разходи имаме бюджетен излишък. При обратната ситуация /бюджетни разходи по-големи от бюджетните приходи/ се получава бюджетен дефицит.

От направената характеристика се стига до следния извод: бюджетът е сметка, в която намират отражение приходите и разходите на държавата за определен период от време. Той е и

финансов инструмент за отчетност и контрол върху финансите и средство за управление на икономиката.

2. Принципи за съставяне и функциониране на бюджета

Принципите са правила на базата, на които се съставя, изпълнява и приключва бюджета. Те са:

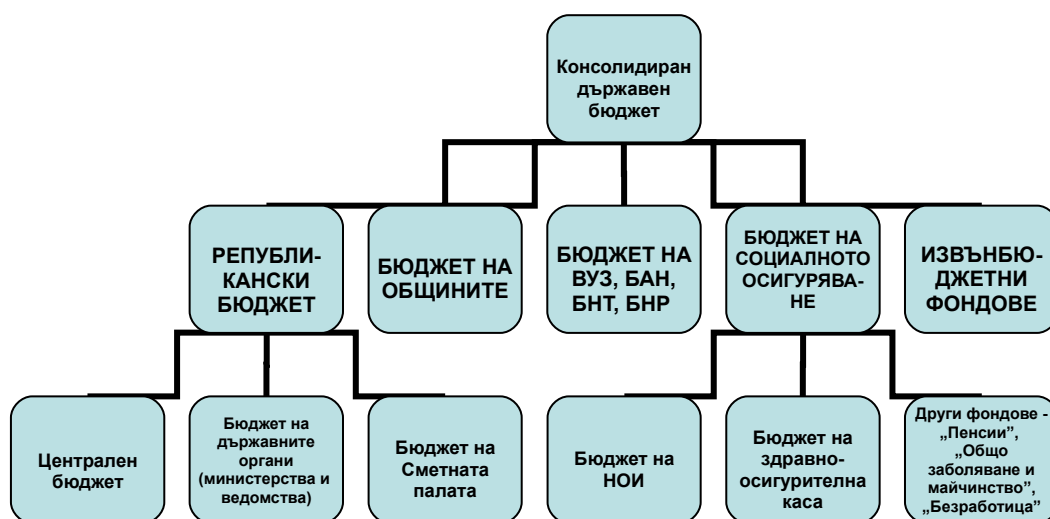
- *Публичност на бюджета* – информацията за бюджетните разходи и приходи да е достояние на физическите и юридически лица. Това предполага дебатирането и приемането на бюджета да има гласност и след приемането му да се публикува в Държавен вестник.
- *Пълнота на бюджета* – да намерят отражение в него всички бюджетни приходи и разходи за една бюджетна година.
- *Реалност на бюджета* – приходите и разходите в бюджета да са реално посочени. Това предполага да няма съществени отклонения между фактически осъществените и планираните в началото на бюджетната година разходи и приходи.
- *Единство на бюджета* – класическото разбиране за единство на бюджета означава в един единствен бюджет да намерят отражение всички приходи и разходи. На съвременния етап под единство на бюджета се разбира т. нар. „фондово начало на бюджета” според което се създава единен консолидиран държавен бюджет. В него отделните приходни форми са обособени в парични бюджети и тяхното използване е със строго целево предназначение при финансиране на публичните разходи.
- *Специализация на бюджета* – реално определяне на бюджетните разходи по групи, подгрупи и параграфи в зависимост от приходоизточниците. Специализацията е база за съставяне на бюджетната класификация, която е задължителна за всички участници в бюджетния процес.
- *Бюджетно равновесие* – да има равенство между бюджетните приходи и разходи, т.е. приходите да са планирани в бюджета така, че да покрият в края на бюджетната година всички разходи.

3. Бюджетна структура

Бюджетната структура може да се разгледа по отношение на бюджетните звена, влизаци в състава на консолидирания държавен бюджет и по групи бюджетни приходи и разходи.

Структурата на консолидирания държавен бюджет по групи приходи и разходи се прави с цел конкретизиране на критериите за специализацията на разходите по приходоизточници. По-важни критерии са¹:

- предмет на разхода;
- цели и задачи поставени за постигане чрез разходите;
- дейности за финансиране;
- приоритетно финансиране на публични блага с национално значение;

Бюджетната структура на Р България, базирана на Закона за устройството на държавния бюджет е следната:

Републиканският бюджет се състои от:

- Централен бюджет, в който се включват всички разходи и приходи на Правителството;
- Бюджет на министерства и ведомства – включва приходите и разходите за финансиране на публични блага в зависимост от предмета на дейност на съответното бюджетно звено;
- Бюджет на Сметната палата – Тя е независим орган със специални правомощия. Съставя и внася бюджета в МС за разглеждане, а НС е органът който одобрява или прави промени по бюджета ѝ.

Автономни бюджети в състава на Консолидирания бюджет са:

- Бюджет на общините – съставят се от кметствата от градски и селски тип. Недостигът на средства по общинските бюджети се допълва със субсидии или безлихвени заеми, отпуснати от държавния бюджет.
- Бюджет на Съдебната власт – включва реализираните приходи от органите на съдебната власт под формата на такси и други плащания, субсидии и разходите за издръжката им.
- Бюджет на ВУЗ, БАН, БНТ и БНР – включва всички собствени приходи, субсидии и разходи направени от посочените бюджетни звена.
- Бюджет на социалното осигуряване – включва всички приходи и разходи за финансиране

¹ Стоянов В., Финанси, Люрен, София, 1998

на социални дейности. Покриването на недостига от средства на бюджета на СО е за сметка на Републиканския бюджет.

• Извънбюджетни фондове /сметки/ - В тях се акумулират и разходват парични средства по силата на закони, постановления и укази. Тези средства не се включват в Републиканския бюджет и биват²:

- специални средства;
- депозити и гаранции;
- суми по поръчения.

Консолидираният държавен бюджет показва размера на паричните средства заделени от държавата за финансиране на всички публични блага. Разходването на средствата от бюджета става от бюджетни разпоредители. Те са първостепенни и второстепенни и статута им се определя от МС.

² Стоянов В., Финанси, Люрен, София, 1998

4. Технология за съставяне, обсъждане, приемане, изпълнение и приключване на бюджета

Бюджетната технология или бюджетния процес преминава през следните етапи:

1. Съставяне на проекто-бюджет
2. Обсъждане и приемане на проекто-бюджета от Народното събрание
3. Изпълнение на бюджета
4. Приключване на бюджета

Подготовката по съставянето на проекто - бюджета изисква¹:

- Да се направи анализ на очакваните равнища на дохода;
- Планиране на ресурсите за покриване на разходите.

Министърът на финансите открива бюджетната кампания по съставяне на проекто - бюджета. На базата на нормативните документи изготвя тригодишна бюджетна прогноза. В нея се дава предварителна оценка на бюджетните приходи и разходи. Въз основа на бюджетната прогноза министърът на финансите дава указания на ръководителите на бюджетните звена как да изготвят проекто - бюджетите си и определя срока за представянето им в Министерството на финансите. След обобщаване на представените проекто - бюджети на отделните бюджетни звена министърът на финансите подпомогнат от екип от специалисти съставя проекто - бюджета на страната.

Проекто - бюджетът се внася от министъра на финансите за обсъждане в Министерския съвет. Приетият проекто - бюджет се внася в парламентарната комисия по бюджет и финанси към НС. За законосъобразността на проекто - бюджета дава становище и предавателят на Сметната палата. Срокът за внасяне на проекто - бюджета в НС за разглеждане се регламентира със закон /в Р България той се внася два месеца преди началото на новата бюджетна година/.

Обсъждането на проекто - бюджета в НС е предшествано от експозе на Министъра на финансите, което отчита изпълнението на стария бюджет и посочва новите приоритети. Мнения за проекто-бюджета дават председателят на комисията по бюджет и финанси и председателят на Сметната палата след което започва обсъждането на проекто - бюджета по групи, подгрупи и параграфи разходи и приходоизточници.

Да прави предложения за допълнение и изменение в проекто-бюджета има законодателната власт. Съществени промени и допълнения в проекто-бюджета се правят на първо четене. При второто четене на бюджета се правят несъществени допълнения и изменения. Ако на първото и второто четене на проектобюджета се получи одобрение от народните представители, чрез гласуване /50 % плюс един/, от проекто - бюджет се превръща в бюджет на държавата, обнародва се в Държавен вестник и се изпълнява през новата бюджетна година.

Изпълнението на бюджета включва – изпълнение на приходната част на бюджета /касово изпълнение/ и изпълнение на разходната част /спазване на утвърдената от НС разходна структура/. Касовото изпълнение на бюджета става от БНБ и оперативно администрирано от министъра на финансите. За целта се издава наредба от министъра на финансите и управителя на БНБ, чрез която се регламентира касовото изпълнение на бюджетите на останалите бюджетни звена, включени в състава на консолидирания държавен бюджет.

Приключването на бюджет най-често става в края на бюджетната година.

Приключването на бюджета става по два начина:

- бюджетна жестия;
- бюджетен екзерсис.

При бюджетната жестия бюджета приключва на 31.12..... на годината. Приключват се всички приходни и разходни операции по бюджета и от първия ден на новата бюджетна година започва да се изпълнява новия бюджет. Несъбраните приходи по стария бюджет се прехвърлят към новия, а наличието на неизползвани парични средства по стария се явяват като бюджетен излишък по новия бюджет.

При бюджетния екзерсис се изпълняват финансови операции и по стария и по новия бюджет за определен период от време /до три месеца от новата бюджетна година/. Целта е да се съберат несъбраните бюджетни приходи и да се направят планираните разходи за финансиране на публични блага, когато това не е станало до 31.12. на старата бюджетна година.

Ключови думи и понятия

1. Бюджет
2. Консолидиран държавен бюджет
3. Бюджетна структура
4. Републикански бюджет
5. Бюджет на общините
6. Бюджет на обществено осигуряване
7. Бюджет на Съдебната власт
8. бюджет на Сметната палата
9. Бюджетни принципи
10. Бюджетни звена
11. Бюджетна технология
12. Единство на бюджета

1. Кредит

По своята икономическа същност *кредитът представлява форма на възвратно движение на стойността, при което или се предоставят пари за временно ползване, или се извършва покупко - продажба на стоки чрез отсрочване на плащането.*

Кредитът като икономическа категория е възникнал в древността – още в недрата на натуралната размяна. Неговият първообраз са обикновените сделки по покупко - продажбата на стоки. За разлика обаче от обикновената стокова покупко-продажба, кредитът има твърде съществени особености, които обуславят неговата специфична природа.

При обикновената покупко - продажба на стоки е характерно следното:

1. Факторът „време“ играе мимолетна роля – покупката и продажбата се извършват в един и същ момент;
2. Еквивалентността на сделката е гарантирана по естествен начин, стига продавачът и купувачът да са съгласни да я извършат, считайки я за оправдана.
3. Доверието между продавача и купувача не е от решаващо значение. То може да липсва и въпреки това покупко-продажбата да се осъществи.

Обратно, кредитната сделка има следните особености:

1. *Движението на стойността се разкъсва във времето* – кредитното отчуждаване на стойността не съвпада с момента на издължаването, т.е. на обратното връщане на стойността; факторът „време“ има първостепенно значение;
2. Поради разкъсване на кредитния процес във времето възниква проблем във връзка с *осигуряване на еквивалентността при сделката*. Движейки се във формата на кредит, стойността трябва да бъде съхранена както за кредитора, така и за длъжника;
3. Опасността от нарушаване на еквивалентността при възвратното движение на стойността извежда на преден план проблемът с *доверието* между двете страни на сделката. При липса на икономическо доверие кредитната сделка е практически немислима;
4. Движейки се под формата на кредит, стойността не само трябва да се съхрани при своето възвратно движение, но и *да нарасне под формата на лихва*.

Кредитът се осъществява в две *основни форми* – стоков кредит и банков кредит.

По своята същност *стоковият кредит*, наричан още фирмен или търговски, представлява покупко-продажба на стоки чрез отсрочване на плащането (кредит на изплащане). Той се нарича така, защото обектът на сделката е в стокова форма, а субектите са някакви фирми-производители или търговци. Това е най-старата форма на кредита, съществуваща и до днес.

Същността на *паричния кредит*, наричан още банков, се изразява във това, че се извършва възвратно движение на стойността, при което се предоставят пари за временно ползване. Нарича се така, защото обектът на кредитната сделка е в парична форма, а някои от субектите – било то кредитора, било длъжника или двамата едновременно – са банки. Това е най-широко разпространената форма на кредита в съвременните условия.

Ключови думи и понятия

1. Кредит
2. Стоков кредит
3. Банков кредит
4. Лихва
5. Лихвен процент
6. Лихва по кредитите
7. Лихва по рефинансирането на търговските банки от централната банка
8. Междубанкова лихва
9. Лихва по влоговете
10. Фиксирани (постоянни) лихвени проценти
11. Плаващи (променливи) лихвени проценти
12. Номинален лихвен процент
13. Реален лихвен процент
14. Проста лихва
15. Сложна лихва
16. Декурзивна лихва
17. Антиципативна лихва
18. Годишна ефективна лихва
19. Сконто
20. Главница
21. Анюитет
22. ЛЕОНИЯ
23. LIBOR
24. PRIME RATE

2. Лихва и лихвен процент

Лихвата е органически свързана с кредита и изразява отделна страна от неговата същност. Вътрешно присъщо е стойността (в парична или стокова форма), която се движи под формата на кредит не само да се съхрани, но и да нарасне при своето възвратно движение. За кредитора нарастването на стойността при нейното възвратно движение в кредитния процес приема формата на лихва, т.е като своеобразен прираст на дадената назаем сума наречена главница. На тази основа лихвата най-често се определя:

- 1) като дохода или възнаграждението плащано от длъжника на кредитора за временното ползване на чужд (заемен) капитал;
- 2) като „цена” на парите (или друг актив) даден назаем;
- 3) като своеобразна форма на компенсирание на кредитора от длъжника заради отлагане на възможностите на първия за текущо потребление или инвестиции;
- 4) понякога се третира и като форма на реализация на собствеността върху заемните средства и в този случай се представя като особен “наем” за временното ползване на някакъв чужд актив.

Съществува разлика между понятията „лихва” и „лихвен процент”. Лихвата се изразява в абсолютна сума. Прието лихвата да се представя в процент, който показва цената на 100 лв. зает капитал, ползван за определен лихвен период – това е лихвеният процент или нормата на лихвата:

Норма на лихвата = сума на лихвата / стойността на заемния капитал X 100.

Факторите които влияят върху лихвата и лихвените проценти могат да се разграничат на:

- *макроикономически фактори* (средната норма на печалбата като горна граница на лихвата, средната норма на издръжка на кредитора, като долна граница на лихвата, търсенето и предлагането, парично-кредитната политика на централната банка, инфлацията и др.);
- *микроикономически фактори* (срок, обезпечение, величина на кредита, финансово-икономическото състояние на заемоискателя, риска при кредитната сделка, междубанковата конкуренция и др.)

ВИДОВЕ ЛИХВИ:

а) според характера на кредитната сделка лихвата може да бъде:

- лихва по кредитите;
- лихва по рефинансирането на търговските банки от централната банка;
- междубанкова лихва;
- лихва по влоговете;

б) според начина на формиране биват:

- *фиксиран (постоянни) лихви* - съгласно условията на предварително сключените договори, които остават неизмени през целия договорен срок на кредитната сделка;
- *плаващи (променливи) лихви*, които се формират на някаква база и се изменят през периода съобразно съответните промени на лихвената база. База може да бъде лихвата по рефинансирането, междубанковата лихва (например LIBOR), лихвата по кредитиране на първокласните банкови клиенти (PRIME RATE) и т.н.

в) според това дали се отчита темпа на инфлацията бива:

- номинален лихвен процент;
- реален лихвен процент;

г) според начина на изчисляване лихвата бива:

- *проста лихва*, която се изчислява само върху първоначално заетата сума без натрупване към основната сума на дълга:

$$S = \frac{K \cdot L \cdot t}{100 \cdot 360}, \text{ където:}$$

S е сума на лихвата;

K - първоначална сума;

L - лихвен процент;

t - лихвен срок (матуритет).

Пример: Колко е сумата на лихвата след 8 месеца, ако първоначално е внесена сума от 10 000 лв. при 3,5 % прост годишен лихвен процент ?

$$S = \frac{10000 \cdot 0,35 \cdot 240}{100 \cdot 360} = 23,33 \text{ лв.}$$

Нарасналата сума ΔK се изчислява като:

$$\Delta K = K \left(1 + \frac{L \cdot t}{100 \cdot 360} \right) = 10000 \left(1 + \frac{0,35 \cdot 240}{100 \cdot 360} \right) = 123,33$$

- *сложна лихва*, която се прибавя към основната сума на дълга и през всеки следващ период върху нея също се начислява лихва, т.е. лихвата се капитализира, начислява се лихва върху лихвата.

Пример. Вложени са 15 000 лв. в банка при 2,5% сложна годишна лихва. Каква ще бъде разполагаемата сума след 3 години ?

$$\Delta K = K \left(1 + \frac{L}{100} \right)^t = 15000 \left(\frac{0,25}{100} \right)^3 = 15112,78$$

Нарасналата сума за периоди по-малки от година се изчислява по следния начин:

$$\Delta K = K \left(1 + \frac{L}{100 \cdot T} \right)^{t_1}, \text{ където}$$

T е брой периоди в годината, за които се начислява лихвата;

t₁ - брой периоди на капитализация.

Пример. Вложени са 15 000 лв. на срочен месечен депозит при 4,5 % годишна лихва. Каква ще бъде сумата след 2 месеца ?

$$15000 \left(1 + \frac{0,45}{100 \cdot 12} \right)^2 = 15011,25 \text{ лв.}$$

- *декурзивна лихва*, която се начислява и изплаща през периода или в края на лихвения период след като сумата на заема действително е използвана;
- *антиципативна лихва* - начислява се и се удържа предварително от заемната сума в началото на лихвения период;
- *годишна ефективна лихва* - това е лихвата за определен период, изчислена на годишна база, т.е.

$$EL = \left(1 + \frac{L_1}{100} \right)^{t_1} - 1$$

Пример. Направен е срочен месечен депозит с 0,38 % месечна лихва. Колко е годишния ефективен лихвен процент ?

$$\left(1 + \frac{0,38}{100}\right)^{12} - 1 = 4,66$$

- *сконтова лихва* е отбивът която се прави от номиналната стойност (обикновено на една полица) при нейното сконтиране (продажба) преди да е настъпил нейния падеж. Сконтването е процес обратен на олихвяването. Сконтвата сума се изчислява се като:

$$S = \frac{K}{1 + \frac{m \cdot L}{360 \cdot 100}}, \text{ където:}$$

S е сконтова сума, която ще бъде изплатена;

K - номинална стойност на полицата;

m - оставащи дни до падежа на полицата;

L - сконтов процент.

Пример. Дадена полица има номинал (K) 1 050 000 лв. и срок на падеж 6 м. (180 дни). Каква ще бъде сумата на плащане (S) при продажбата (сконтирането) на полицата от притежателя ѝ на 120 ден (т.е. 60 дни преди падежа ѝ), ако сконтовия процент е 10 % ?

$$S = \frac{1050000}{1 + \frac{60 \cdot 10}{360 \cdot 100}} = 1032787 \text{ лв.}$$

Сконтото (отбивът) от стойността на полицата е $K - S = 1\,050\,000 - 1\,032\,000 = 17\,213$ лв.

- *основен лихвен процент* – у нас основният лихвен процент се определя по следната методика: 1. Размерът на основния лихвен процент (ОЛП), в сила от първо число на всеки календарен месец, е равен на средната аритметична величина от стойностите на индекса ЛЕОНИЯ. (LEONIA: LEv OverNight Interest Average, справочен индекс на сключените и изпълнени сделки с депозити овърнайт в български левове) за работните дни на предходния календарен месец (базисен период). 2. ОЛП е в сила за периода от първия до последния ден на календарния месец, за който се отнася. 3. ОЛП е при бройна конвенция “реален брой изминали дни / 360”. Форматът на основния лихвен процент е с 2 знака след десетичната запетая. 4. Стойността на ОЛП се одобрява от директора на дирекция “Банкова политика” и се утвърждава от подуправителя, ръководещ управление Банково, след което се публикува на страницата на БНБ в Интернет и в медиите посредством прессъобщение и чрез дирекция “Правна” се подава за обнародване в “Държавен вестник”.

3. Видове погасителни схеми

Връзката между кредита и лихвата ясно се очертава при разглеждането на т. нар. погасителни схеми. В практиката съществуват различни видове погасителни схеми. В по-нататъшното изложение с конкретни примери са представени някои от тях.

ПАГЯСЯВАНЕ НА КРЕДИТА ЧРЕЗ РАВНИ ПОГАСИТЕЛНИ ВНОСКИ (АНЮИТЕТНА ПОГАСИТЕЛНА СХЕМА)

Най-често кредитите се олихвяват със сложна декурзивна лихва и се издължават на месечни вноски, наречени още анюитетни вноски. Анюитетната вноска съдържа части от главницата и части от дължимата лихва обаче в различно съотношение през всеки погасителен период. Лихвата се начислява върху реалния остатък по дълга. Месечният анюитет се намира по следната формула:

$$A = C \left[\frac{r}{1 - \frac{1}{(1+r)^n}} \right], \text{ където:}$$

A е месечният анюитет;

C - размерът на исканият кредит;

r - лихвеният процент за месеца;

n - броят на периодите до крайния срок на издължаване на кредита.

Пример: СУМА НА КРЕДИТА – 10 000 лв.
СРОК – 1 години (12 месеца)
ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ – 12%

Вноска №	СУМА НА ПОГАСИТЕЛНИТА ВНОСКА (АНЮИТЕТ)	ЧАСТ ОТ ЛИХВАТА	ЧАСТ ОТ ГЛАВНИЦАТА	ОСТАТЪК ОТ ГЛАВНИЦАТА ЗА ПОГАСЯВАНЕ
				10000.00
1	888.49	100.00	788.49	9211.51
2	888.49	92.12	796.37	8415.14
3	888.49	84.15	804.34	7610.80
4	888.49	76.11	812.38	6798.42
5	888.49	67.98	820.51	5977.91
6	888.49	59.78	828.71	5149.20
7	888.49	51.49	837.00	4312.20
8	888.49	43.12	845.37	3466.83
9	888.49	34.67	853.82	2613.01
10	888.49	26.13	862.36	1750.65
11	888.49	17.51	870.98	879.67
12	888.47	8.80	879.67	-
	10661,86	661,86	10000.00	

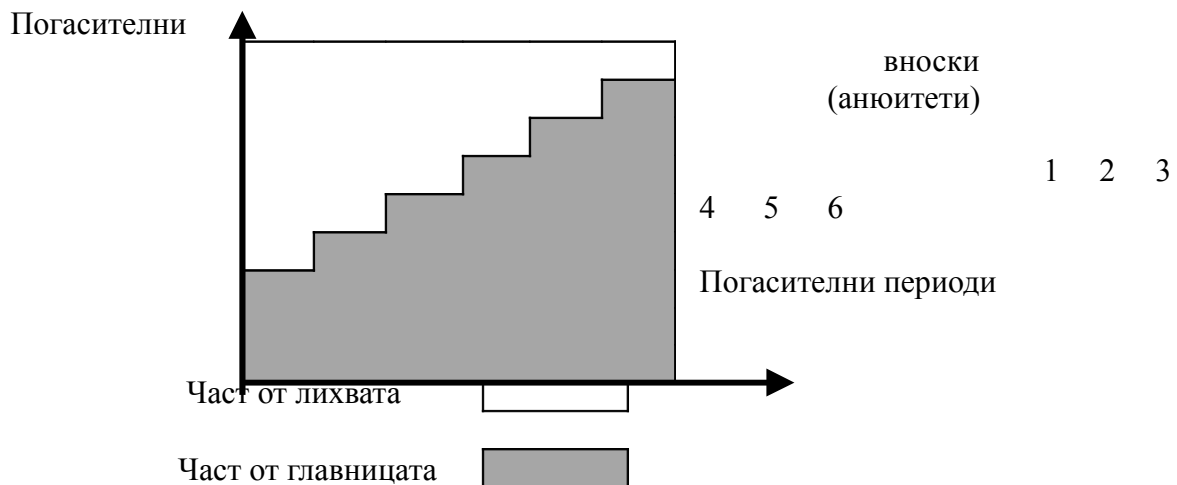
В примера първо изчисляваме на месечната погасителна вноска (анюитета) по следния начин:

$$A = 10000 \left[\frac{0,01}{1 - \frac{1}{(1-0,01)^{12}}} \right] = 888,49 \text{ лв., където } \gamma = 12\%:12 = 1\%$$

Дължимата лихва за първата погасителна вноски е $\frac{10000 \cdot 0,12}{12} = 100$ лв., а частта от главницата за погасяване намираме като $888,49 - 100 = 788,49$ лв.

Дължимата лихва за втората погасителна вноски е $\frac{9211,51 \cdot 0,12}{12} = 92,12$ лв., а частта от главницата за погасяване $888,49 - 92,12 = 796,37$ лв.

Дължимата лихва за третата погасителна вноски е $\frac{8415,14 \cdot 0,12}{12} = 84,15$ лв., а частта от главницата за погасяване $888,49 - 84,15 = 804,34$ лв. и т.н. за всички погасителни вноски до края. През всеки следващ период частта от главницата за погасяване нараства, а частта от лихвата намалява, тъй като последната се изчислява на все по-малка база, независимо че като обща сума погасителната вноски (лихва плюс главница) остава една и съща за всеки период. Следователно схемата за погасяване на кредита на равни погасителни вноски (анюитетната погасителна схема) е следната:

ПОГАСЯВАНЕ НА КРЕДИТА ЧРЕЗ НАМАЛЯВАЩИ ПОГАСИТЕЛНИ ВНОСКИ

При тази погасителна схема частта от главницата остава една и съща, но през всеки следващ погасителен период намалява частта на дължимата лихва.

Пример. СУМА НА КРЕДИТА – 10 000 лв.
 СРОК – 1 години (12 месеца)
 ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ – 12%

Вноски №	СУМА НА ПОГАСИТЕЛНИТЕ ВНОСКА	ЧАСТ ОТ ЛИХВАТА	ЧАСТ ОТ ГЛАВНИЦАТА	ОСТАТЪК ОТ ГЛАВНИЦАТА ЗА ПОГАСЯВАНЕ
				10000.00
1	933.33	100.00	833.33	9166.67
2	925.00	91.67	833.33	8333.34
3	916.66	83.33	833.33	7500.01
4	908.33	75.00	833.33	6666.68

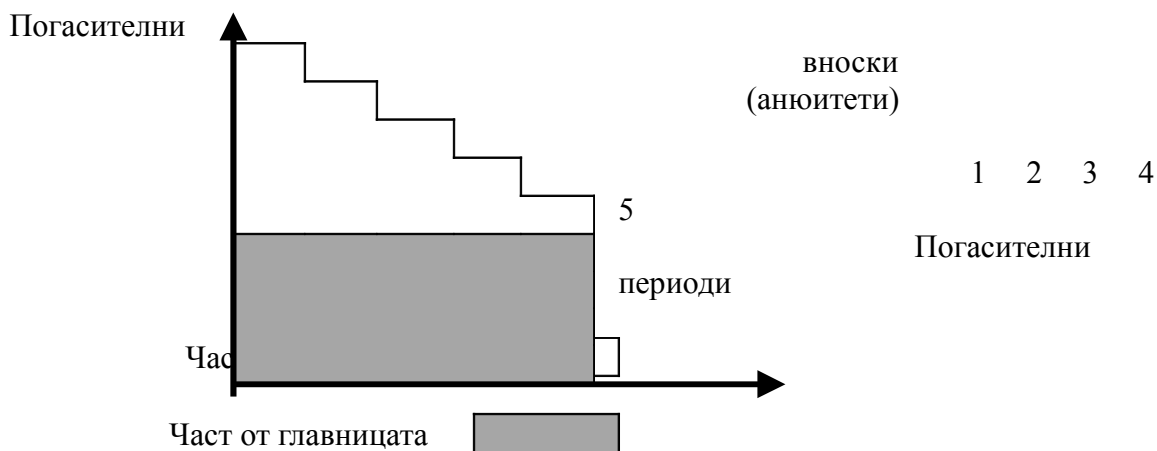
5	900.00	66.67	833.33	5833.35
6	891.66	58.33	833.33	5000.02
7	883.33	50.00	833.33	4166.69
8	875.00	41.67	833.33	3333.36
9	866.66	33.33	833.33	2500.03
10	858.33	25.00	833.33	1666.70
11	850.00	16.67	833.33	833.37
12	841.70	8.33	833.37	-
	10650,00	650,00	10000.00	

Тъй като частта от главницата за погасяване е еднаква за всички погасителни вноски, тя се изчислява лесно като общата сума на кредита се раздели на броя на погасителните вноски, т.е. $10000 \text{ лв.} : 12 = 833,33 \text{ лв.}$

Дължимата лихва за първата погасителна вноска е $\frac{10000 \cdot 0,12}{12} = 100 \text{ лв.}$, а сумата на общата погасителна вноска намираме като $833,33 + 100 = 933,33 \text{ лв.}$

Дължимата лихва за втората погасителна вноска е $\frac{9166,67 \cdot 0,12}{12} = 91,67 \text{ лв.}$, а сумата на общата погасителна вноска $833,33 + 91,67 = 925,00 \text{ лв.}$

Дължимата лихва за третата погасителна вноска е $\frac{8333,34 \cdot 0,12}{12} = 83,33 \text{ лв.}$, а сумата на общата погасителна вноска $833,33 + 83,33 = 916,66 \text{ лв.}$ и т.н. за всички погасителни вноски до края.

ПОГАСЯВАНЕ НА КРЕДИТА ЧРЕЗ РАВНИ ПОГАСИТЕЛНИ ВНОСКИ (АНЮИТЕТНА ПОГАСИТЕЛНА СХЕМА) И ГРАТИСЕН ПЕРИОД

Когато по кредита са предвидени гратисни периоди, месечната анюитетна вноска по време на гратисния период обхваща плащане само на дължите лихви и едва след неговото приключване започва плащане по главницата.

Пример. СУМА НА КРЕДИТА – 10 000 лв.

СРОК – 1 години (12 месеца)

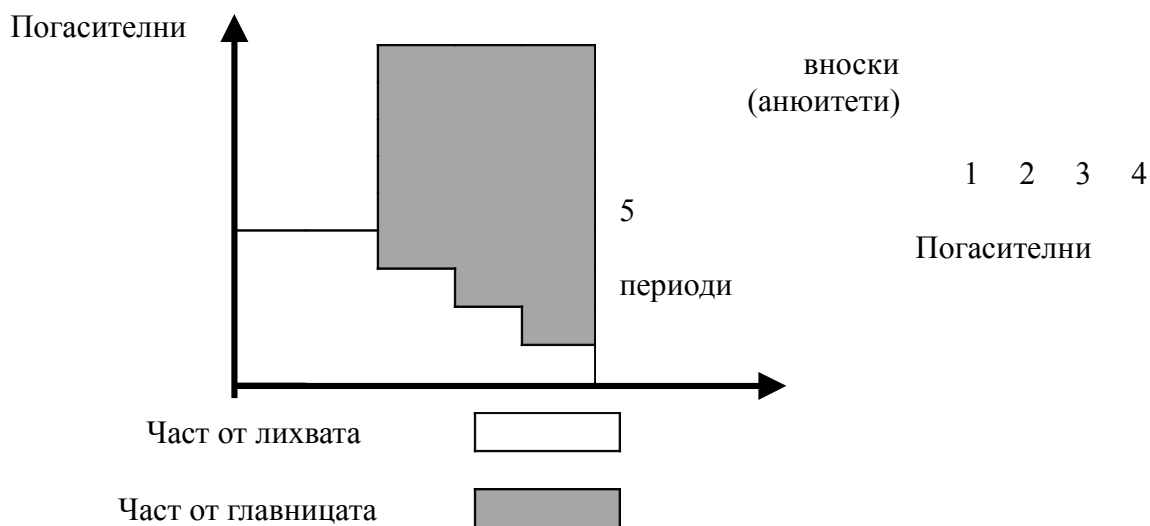
ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ – 12%

ГРАТИСЕН ПЕРИОД (през, който не се внасят вноски по главницата, а само по лихвите) – 6 месеца

Вноска №	СУМА НА ПОГАСИТЕЛНИТЕ ВНОСКА (АНЮИТЕТ)	ЧАСТ ОТ ЛИХВАТА	ЧАСТ ОТ ГЛАВНИЦАТА	ОСТАТЪК ОТ ГЛАВНИЦАТА ЗА ПОГАСЯВАНЕ
				10000.00
1	100.00	100.00	-	10000.00
2	100.00	100.00	-	10000.00
3	100.00	100.00	-	10000.00
4	100.00	100.00	-	10000.00
5	100.00	100.00	-	10000.00
6	100.00	100.00	-	10000.00
7	1725.48	100.00	1625.48	8374.52
8	1725.48	83.75	1641.73	6732.79
9	1725.48	67.33	1658.15	5074.64
10	1725.48	50.75	1674.73	3399.91
11	1725.48	34.00	1691.48	1708.43
12	1725.51	17.08	1708.43	-
	10952,91	952,91	10000.00	

Изчисляването на анюитетът за времето след изтичане на гратисния (6 месеца) следното:

$$A = 10000 \left[\frac{0,01}{1 - \frac{1}{(1+0,01)^6}} \right] = 1725,48$$

ПОГАСЯВАНЕ НА КРЕДИТА ЧРЕЗ НАМАЛЯВАЩИ ПОГАСИТЕЛНИ ВНОСКИ И ГРАТИСЕН ПЕРИОД

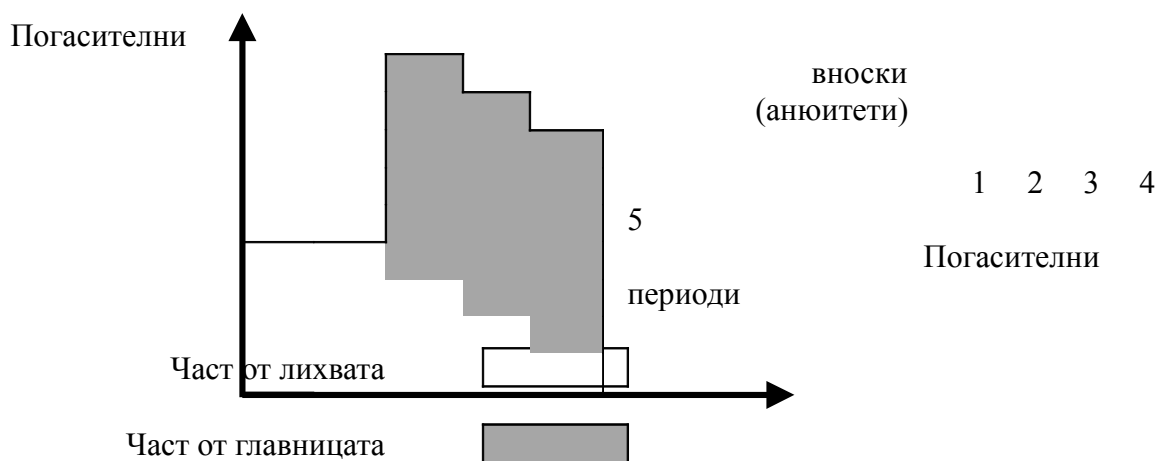
Пример. СУМА НА КРЕДИТА – 10 000 лв.

СРОК – 1 години (12 месеца)

ЛИХВЕН ПРОЦЕНТ – 12%

ГРАТИСЕН ПЕРИОД (през, който не се внасят вноски по главницата, а само по лихвите) – 6 месеца

Вноска №	СУМА НА ПОГАСИТЕЛНИТЕ ВНОСКА (АНЮИТЕТ)	ЧАСТ ОТ ЛИХВАТА	ЧАСТ ОТ ГЛАВНИЦАТА	ОСТАТЪК ОТ ГЛАВНИЦАТА ЗА ПОГАСЯВАНЕ
				10000.00
1	100.00	100.00	-	10000.00
2	100.00	100.00	-	10000.00
3	100.00	100.00	-	10000.00
4	100.00	100.00	-	10000.00
5	100.00	100.00	-	10000.00
6	100.00	100.00	-	10000.00
7	1766.67	100.00	1666.67	8333.33
8	1750.00	83.33	1666.67	6666.66
9	1733.34	66.67	1666.67	4999.99
10	1716.67	50.00	1666.67	3333.32
11	1700.00	33.33	1666.67	1666.65
12	1683.32	16.67	1666.65	-
	10950	950,00	10000.00	

1. Обществено положение на централната банка

Главната функция на банковата система е да мобилизира временно свободните парични ресурси в страната и да осигури тяхното насочване в сфери с най-висока ефективност. Освен това тя следва да осигури условия за нормално, извършване на разплащанията в страната, бързо и надеждно осъществяване на платежния оборот. От друга страна природата на банковото дело предполага наличието на определен риск, както за самите банки, така и за вложителите. В банковата система съществува опасността от това, че загубеното доверие към отделната търговска банка може да се разпространи върху системата като цяло (това явление е известно като „системен риск“). Затова банковата дейност във всички страни подлежи на една много по-висока степен на регулиране, контрол и надзор в сравнение с другите форми на п

2. Икономическо положение на централната банка

Икономическото положение на централната банка се свежда до това, че:

- тя е *банка на банките* - като банкер на останалите банки тя е задължена:
 - да провежда своята парично-кредитна политика по отношение на останалите банки, използвайки свои специфични инструменти, регулирайки по косвен начин икономиката на страната
 - да осъществява парична емисия;
 - да служи като последен, краен кредитор (кредитор от последна инстанция), извършвайки при нужда рефинансиране на банките;
 - да провежда контрол и надзор върху дейността на останалите банки.
- тя е *банка на държавата*, в случаите когато предоставя на държавата било то преки (необезпечени) кредити или кредити срещу залог на държавни ценни книжа за покриване на бюджетните дефицити.

Държавата може да получи заеми и извън централната банка - от другите банки, фирмите или населението или от вън. Опази част от държавния дълг, по която кредитор е централната банка се нарича монетизиран дълг.

- тя е *банка на нацията* , в случаите когато съхранява валутните и златните резерви на страната и участва в различни международни валутно-финансови организации.

3. Цели и инструменти на паричната политика на централната банка

Паричната политика на централната банка е съвкупност от решения и действия, насочени към регулиране величината на паричната маса и въздействие върху лихвените равнища.¹

Целите на паричната политика на Централната банка се подразделят на:²

- крайни цели;

- междинни цели;
- оперативни цели.

Крайните цели обикновено се изразяват в достигането на определени темпове на икономически растеж и брутен вътрешен продукт, заетост, съхраняване на покупателната сила на парите и стабилност на валутните курсове, на паричните и капиталовите пазари. Централната банка не е в състояние да повлияе пряко и незабавно върху крайните си цели.

Междинните цели са тези, върху които тя непосредствено може да въздейства е оттам да влияе върху крайните цели. Като междинни цели най-често се споменават паричните агрегати или лихвените проценти.

Дори и върху междинните цели централната банка не винаги непосредствено може да въздейства и тогава тя поставя *оперативните си цели* касаещи напр. величината на банковите резерви, достъпа до рефинансиране на търговските банки, размера на покупките или продажбите на ценни книжа на паричния пазар и т.н. Непосредствено тя въздейства върху оперативните цели чрез своите специфични инструменти за регулиране - сконтовата политика, задължителните минимални резерви и операциите на открит паричен пазар.

В зависимост от начините за въздействие върху дейността на търговските банки, а оттук и върху икономиката като цяло инструментите на централната банка се обособяват в две групи - преки и косвени.

Преките инструменти те определят по административен път и като правило са задължителни. Такива могат да бъдат:

- кредитните тавани (лимити, плафони), с които пряко се определя максималния размер на предоставените кредити от търговските банки;
- административно определяните лихвени проценти по депозитите или кредитите;
- установяване на твърди (фиксиращи) валутни курсове и др. Тяхното предимство се свежда главно до бързото и силното им въздействие за определен период. Същевременно имат съществени недостатъци, а именно: не са достатъчно гъвкави за осъществяване на прецизно регулиране; имат административно-задължителен характер и противоречат на принципите на пазарната икономика; чрез тях изкуствено се повишава ролята на администрацията и бюрокрацията в централната банка.

Косвените инструменти по принцип не са задължителни и ефекта от тяхното действие не винаги е незабавен. Подредени според историческото им възникване това са главно сконтовата политика на централната банка, регулирането на задължителните минимални резерви на търговските банки в нея и операциите на открит паричен пазар. Първите два от своя страна понякога се наричат инструменти за "грубо регулиране", докато третия се приема като инструмент за "фино регулиране". Затова подредени според съвременното им значение на първо място би следвало да се посочат операциите на открития пазар, а сконтовата политика постепенно намалява своето значение.

СКОНТОВАТА ПОЛИТИКА се прилага за пръв път през 19 в. в банковата система на Англия. Под сконтова политика се разбира съвкупността от условия, при които централната банка ресконтрира (купува) търговски полици от търговските банки. Известно е, че при сконтирането централната банка не изплаща пълната стойност на полицата, а само сума в размер на т. нар. сконтов процент, който представлява лихвения процент на централната банка при покупката на

полице. Зависимостта на банките от ресурсите получавани при сконтирането предопределя и потенциалната възможност на централната банка чрез изменение на сконтовия лихвен процент да оказва определено въздействие върху ресурсните възможности на останалите банки и лихвените проценти по техните кредити. По правило процентът, който удържат банките от фирмите при сконтирането, е по-висок от реесконтовия процент от търговските банки от централната банка при реесконтирането, като по този начин се осигурява печалба за банките. Освен това равнището на реесконтовия процент обикновено е по-високо и от това на лихвите по депозитите, плащани на клиентите от търговските банки. Така последните ще имат интерес да разширяват депозитната си база вместо да търсят по-скъпото рефинансиране от централната банка. Когато централната банка провежда рестриктивна (ограничителна) политика (политика на “скъпи пари”) повишаването на сконтовия процент означава оскъпяване на ресурса, получаван от останалите банки при рефинансирането, в резултат на което се ограничават техните кредитни възможности и се повишават лихвените проценти на предоставените от банките кредити. При намаляване на сконтовия процент търсенето на сравнително евтиния ресурс от централната банка нараства, увеличават се кредитните възможности на самите търговски банки и увеличавайки кредитното предлагане намаляват лихвените проценти. Следователно сконтовата политика се свежда до рестриктивна политика (политика на “скъпи пари”) и експанзионистична политика (на “евтини пари”). централната банка може да провежда сконтовата политика и посредством количествени ограничения като определя лимити за реесконтиране и чрез тяхното увеличаване или намаляване да влияе върху възможностите на търговските банки да получават сконтови кредити.

Основното предимство на сконтовата политика е, че чрез нея централната банка може да осъществява ролята си на “кредитор от последна инстанция”, като при нужда предоставя допълнителни ресурси на търговските банки. Тя има и съществени недостатъци, които намаляват значението и в съвременните условия, а именно:

- не е достатъчно гъвкав инструмент за регулиране тъй като сконтовия процент се фиксира и остава неизменен за определен период;
- сконтовия процент е един и същ за всички банки, за цялата банкова система и това пречи за известно селективно регулиране на търговските банки;
- силата на сконтовата политика до голяма степен се предопределя от степента на зависимост на ТБ от ресурса на централната банка. Ако те са относително независими и разполагат с добра ресурсна база, не биха се обръщали често за сконтови кредити, а оттук не биха били чувствителни към сконтовия процент;
- изисква се добре развито парично обръщение. Ако такова не съществува, това пречи за нормалното провеждане на сконтовата политика;
- при сконтовата политика централната банка има известна пасивна роля, докато активната страна са търговските банки, които сами решават да ползват или не кредити от централната банка.

Регулиране чрез ЗАДЪЛЖИТЕЛНИТЕ МИНИМАЛНИ РЕЗЕРВИ. Те са част от ресурсите на търговските банки, които те са длъжни да държат по сметка в централната банка. Размерът на тези средства се определя като процент спрямо привлечените средства. Според нашето законодателство този процент в момента е 12% от величината на влоговете. Процентът на минималните задължителни резерви може да бъде един и същ за всички депозити, но може

да се диференцира според техния характер и да е различен за срочните и безсрочните, левовите и валутните или според титуляра на сметките (физически или юридически лица).

За първи път този инструмент е въведен в САЩ през 1913 г. с цел да се осигури минимална ликвидност на търговските банки и резерв от пари, с които да се гарантира компенсации на вложителите в случай на ликвидация на банки. Практиката е показала, че в кризисни периоди тези резерви са недостатъчни да защитят интересите на вложителите, но те продължили да се използват и то главно като инструмент за парично-кредитно регулиране.

Величината на съхраняваните от дадена банка резерви в централната банка ще зависи от два фактора: 1) от процента на резервите и 2) от обема на привлечените средства (депозитите). При неизменна норма на резервите тяхната сума се увеличава с нарастването на привлечените средства. Ако процента на резервите е по срочните депозити е по малък, а този по безсрочните - по голям, както е обикновено, търговските банки ще имат интерес да увеличават своите срочни депозити, което е целта и на централната банка за осигуряване на по-голяма ликвидност на банките. Между процента на задължителните минимални и активните операции на банките съществува взаимна връзка - при даден размер на привлечените средства нарастването на процента ограничава обема на предоставените кредити и другите активи и ги прави по-скъпи и обратно. Освен това минималните задължителни резерви по правило се държат по безлихвена сметка в централната банка или по тях се плаща сравнително ниска лихва. Оттук чрез изменението на процента на резервите се въздейства не само върху ликвидността, но и върху рентабилността на останалите банки. Като се увеличи размера на резервите се ограничава възможността на банките да предоставят кредити, а оттук и възможността да получават повече лихви. Същевременно банките плащат лихви по привлечените средства и за да запазят своята рентабилност при повишаване размера на резервите ще повишат лихвите по предоставените от тях кредити.

Основните предимства на този инструмент на централната банка са:

- има изключително силно и бързо действие по отношение на търговските банки и техните интереси;
- инициативата за неговото използване и активната роля има изцяло централната банка;
- прилага се сравнително лесно и не изисква наличието на никакви допълнителни условия (например търговски полици за сконтовата политика или ценни книжа за операциите на открит паричен пазар).

Основният му недостатък е, че не е достатъчно гъвкав инструмент за регулиране, тъй като процентът на ЗМР се определя от централната банка и остава постоянен за определен период от време. Този процент е еднакъв за всички банки и не позволява селективно регулиране.

ОПЕРАЦИИ НА ОТКРИТИЯ ПАРИЧЕН ПАЗАР. Това са операциите, при които централната банка купува или продава ценни книжа от (на) търговските банки. Обект на покупко-продажбите са главно държавни ценни книжа и то предимно краткосрочни. Когато централната банка купува от търговските банки, заплащайки на търговските банки тяхната цена, всъщност увеличава техните ресурсни възможности за кредитиране, увеличаване кредитното предлагане и намаляване на лихвените проценти по кредитите. Ако централната банка води рестриктивна политика тя продава ценни книжа на паричния пазар като стимулира купуването им от търговските банки по изгоден за тях курс. По този начин тя изтегля част от техните ресурси,

намалява кредитните им възможности и увеличава лихвените проценти по предоставените от тях кредити. Парите стават "по-скъпи" и се намалява търсенето на кредити.

Използването на този инструмент изисква добре развит пазар на централната банка, което предполага на пазара да се намират разнообразни видове централната банка и на него да участват достатъчно финансово-кредитни институции. Предимствата на този инструмент се свеждат до следните:

- операциите стават по инициатива на централната банка, тя е активната страна и има пълен контрол върху тях;
- те са най-гъвкавият инструмент за регулиране, тъй като централната банка може да реши да купи, респ. да продаде както малки така и големи количества и да извършва тези операции практически непрекъснато като при нужда текущо коригира своето поведение.

4. Особенности на БНБ в условията на валутен борд

Основните органи за управление на БНБ са управителният съвет, управителят и тримата подуправители, избрани за ръководители на съответните управления. управителен съвет, пленарен съвет и управител. Управителният съвет се състои от седем членове, които трябва да са български граждани: управителят на банката, тримата подуправители и трима други членове. Мандатът на членовете на управителния съвет е променен от 5 на 6 години.

В БНБ се обособяват три основни управления - "Емисионно", "Банково" и "Банков надзор", всяко от които се ръководи пряко от подуправител, определен от Народното събрание. Основната функция на управление "Емисионно" е да поддържа пълно валутно покритие на общата сума на паричните задължения на БНБ, като предприема необходимите действия за ефективно управление на международните валутни активи на банката. Управление "Банково" осъществява функциите на кредитор от последна инстанция при възникването на системен риск за стабилността на банковата система. Надзорът върху банковата система се осъществява от подуправителя, ръководещ управление "Банков надзор". Издаването и отнемането на разрешение (лиценз) за банкова дейност се извършва с акт на управителя по предложение на подуправителя.

В условията на валутен борд общата сума на паричните задължения на Българска народна банка не може да превишава левовия еквивалент на брутния международен валутен резерв, като левовият еквивалент се определя на основата на официалния валутен курс на лева към еврото. Официалният валутен курс на лева към еврото е 1,95583 лева за 1 евро. При поискване БНБ е длъжна да продава и да купува без ограничения на територията на страната евро срещу левове на основата на спот валутни курсове, които не могат да се отклоняват от официалния валутен курс с повече от 0.5%, включително начисляваните такси, комисионни и други разходи за клиента.

Забранява се на БНБ да предоставя кредити под каквато и да било форма на държавата или на държавни институции освен кредити за сметка на покупки на специални права на тираж от Международния валутен фонд.

5. Банков надзор

Основната цел на контрола и надзора от страна на централната банка е да осигури надеждност, стабилност и общественото доверие към банките и банковата система. В световната банкова практика са известни два варианта за осъществяване на контрол и надзор върху банковата система - организиран от самата централна банка или изпълняван от специално създадени правителствени органи извън нея. У нас е възприет първият вариант

БНБ установява:

1. *минимално изискван собствен капитал* за създаване (лицензиране) на банка (10 млн. лв.);
2. задължителни изисквания към управлението на активите на търговските банки като:
 - определя *размера на задължителните минимални резерви*, които банките са длъжни да поддържат при нея в определен размер (в момента 12%);
 - одобрява *вътрешните правилници за организация на кредитна дейност* на ТБ;
 - установява нормите за *големите (рисковите) кредити* - тези над 10 на сто спрямо собствения капитал на банката. Търговските банки се задължават да уведомяват централната банка за предоставените големи кредити в 15 дневен срок от предоставянето им, а също да представят тримесечен отчет за големите кредити;
 - изгражда *Централен кредитен регистър* на банките;
 - изгражда *Централен регистър на особените залози*;
 - задължава банките да притежават имущество в размер не по-голям от 50 на сто от размера на собствения им капитал;
 - *забранява банките да придобиват акции в нефинансови предприятия* на стойност по-голяма от 15 на сто от собствения им капитал;
3. установява *изискванията за капиталовата адекватност* на банките, изразени чрез нормативно регламентирано съотношение между собствения капитал на търговската банка и рисковото претегления размер на нейните активи. Според международните капиталови стандарти (Базел II) това съотношение следва да бъде не по-малко от 8% (у нас не по-малко от 12%);
4. установява *изискванията за ликвидност* на банките. Последните се задължават да представят пред централната банка тримесечни отчети за ликвидността си;
5. изгражда *система за гарантиране на влоговете в банките* чрез специално създаден Фонд за гарантиране на банковите влогове. Обект на държавна гаранция са влоговете в размер до 40 хил. лв. в дадена банка;
6. определя начина на *формиране на резервите (провизиите) от търговските банки*:
 - *общите резерви - фонд "Резервен"*. Банките отделят най-малко 1/5 от чистата си печалбата за образуването на фонд "Резервен" (общи резерви), дотогава докато средствата по фонда не достигнат 1,25 на сто от сумата на банковите активи. Банките не могат да изплащат дивиденди на акционерите си преди да са заделили необходимите средства за фонд "Резервен";

- *специфичните (специалните) резерви (провизии)*, заделени на базата на специална тарифа и специални критерии за класификация на кредитите и другите активи, определени от централната банка чрез специална наредба.

7. *проверки и ревизии* на място в търговските банки;

Мерките или принудителните действия на централната банка спрямо останалите банки могат да се градират според сериозността на нарушението, както следва:

- предупреждение към банката;
- споразумение със съответната банка за предприемане на мерки в рамките на определен срок;
- ограничаване дейността на банката;
- смяна на ръководството;
- парична глоба или неизплащане на дивиденди;
- отнемане на разрешението за банкова дейност.

Ключови думи и понятия

1. Централна банка
2. Системен риск
3. Банка на банките
4. Банка на държавата
5. Банка на нацията
6. Кредитор от последна инстанция
7. Инструменти на паричната политика
8. Сконтната политика,
9. Задължителни минимални резерви
10. Операции на открит паричен пазар
11. Банков надзор

1. Същност на търговските банки

Същността на банките обикновено се разглежда в различни аспекти.¹

В *генетичния аспект* се акцентира връзката на банките с исторически породилите ги парично-кредитни процеси. В този аспект същността на банките се търси преди всичко в тяхната посредническа функция, а самата тя се представя като финансов посредник. Действително исторически тя е била в основата на банковата дейност в ранните етапи в развитието на банковото дело. В този смисъл банката се определя като финансова институция, която е посредник при извършването на операции с пари и парични капитали. Ударението тук се поставя главно върху разпределителните функции на банките, които осъществяват акумулиране на временно свободни парични ресурси и извършват тяхното насочване в съответни направления. От това определение за банките следват два основни извода: 1) на банката се утвърждава пасивна роля на обикновен посредник при движението на парите 2) при взаимната връзка между банковите активи и пасиви приоритет са дава на техните пасивни операции, т. е. операциите по набирането, акумулирането на пари и парични капитали, които от своя страна предопределят какви активни операции ще извърши банката и 3) банката се представя като финансов посредник. Исторически това е най-старото тълкуване на природата на банките.

без да се отрича преразпределителната функция на банките, *функционалният аспект* търси новата, активната им роля в икономиката. В този смисъл банката не е само обикновен пасивен посредник при преразпределените на парите, но и финансова институция която активно въздейства върху развитието на стопанските процеси, чрез системата от финансови продукти и услуги, които тя произвежда и предлага. В този случай се изтъква и т. нар. капиталотворческа роля на банките, свеждана до техните способности да събират много на брой, но малки парични суми и спестявания, които сами по себе си нямат характера на капитали и на тяхна основа събрани на едно място да формират мощни, големи парични потоци, имащи характера на капитали

Следователно в този аспект същността на банките се открояват няколко момента: 1) акцентира се върху активната капиталотворческа роля на банките върху стопанските процеси и явления; 2) от балансова гледна точка се дава приоритет на активните пред пасивните банкови операции, т. е. банките се стремят да формират своите пасиви (ресурси) според това какви активни операции извършват или възнамеряват да извършат; 3) на банката се гледа като на финансово предприятие.

В законодателството² банката се определя като юридическо лице, което извършва публично привличане на влогове или други възстановими средства и предоставя кредити или друго финансиране за своя сметка и на собствен риск. Тя може да извършва и следните дейности, ако са включени в нейния лиценз:

1. извършване на безналични преводи и други форми на безналични плащания като акредитив и инкасо;
2. издаване и администриране на средства за плащане като електронни платежни инструменти, пътнически чекове;
3. приемане на ценности на депозит;

4. дейност като депозитарна или попечителска институция;
5. извършване на парични преводи;
6. финансов лизинг;
7. гаранционни сделки;
8. търгуване за собствена сметка или за сметка на клиенти със: а) инструменти на паричния пазар - чекове, менителници, депозитни сертификати и други; б) чуждестранна валута и благородни метали; в) финансови фючърси, опции, инструменти, свързани с валутни курсове и лихвени проценти, както и други дериватни инструменти;
9. търгуване за собствена сметка или за сметка на клиенти с прехвърляеми ценни книжа, участие в емисии на ценни книжа;
10. финансово брокерство;
11. консултации относно портфейлни инвестиции;
12. покупка на вземания, произтичащи от доставка на стоки или предоставяне на услуги, и поемане на риска от събирането на тези вземания (факторинг);
13. придобиване и управление на дялови участия;
14. отдаване под наем на сейфове;
15. събиране, предоставяне на информация и референции относно кредитоспособността на клиенти;

1 Вж. по-подробно Михайлов, Ем. и др. [Въведение](#) в банковото дело, В. Търново, АБАГАР, 2005

2 Закон за кредитните институции (обн. ДВ бр. 59 от 2006)

2. Характерни особености и видове банкови услуги (продукти)

Банковите продукти и услуги имат специфичен характер и се отличават с някои съществени особености:¹

- имат *нематериален* (абстрактен) характер;
- *времето за тяхното производство съвпада с момента на тяхното потребление* (например не могат да се „натрупват” като запаси на „склад”);
- те са *взаимно обвързани* помежду си (предоставянето на една услуга (продукт) предполага преди това или след това осъществяването на други; понякога се предлагат в „пакет”);
- бързо и лесно се *поддават на имитация* (копиране);
- *предлагат се директно* на клиентите (не са нужни посредници);

Банковите продукти и услуги са твърде разнообразни, поради което могат да се класифицират според различни признаци.

Според историческото им развитие се разграничават.

- *Традиционни (класически) банкови услуги /продукти:*
 - обмяна на валута и други ценности;
 - краткосрочно кредитиране;
 - предоставяне на кредити с производствено предназначение;
 - предоставяне на държавни кредити;
 - влогонабирателни услуги;
 - съхраняване на ценности;
 - сконтиране и реесконтиране на полици;
 - доверителни услуги;
 - издаване на банкови гаранции;
 - платежни услуги и др.
- *Съвременни (модерни) банкови услуги /продукти*
 - дългосрочно кредитиране;
 - предоставяне на потребителски кредити;
 - междубанкови услуги;
 - покупко-продажба на ценни книжа;
 - управление на парични наличности на клиенти (кеш мениджмънт);
 - консултантски услуги;
 - издаване и обслужване на банкови карти;
 - лизингови услуги и др.

Видове банкови услуги/продукти, разгледани от *балансово-икономическа гледна точка*:

- активни;
- пасивни;
- извънбалансови.

По-подробно състава на активните и пасивните балансови позиции са представени в следните таблици:²

<i>СЪСТАВ НА БАНКОВИТЕ ПАСИВИ (ИЗТОЧНИЦИ ЗА ФИНАНСИРАНЕ)</i>	
<i>СОБСТВЕН</i>	<i>ПРИВЛЕЧЕНИ</i>
<i>КАПИТАЛ</i>	

¹ Вж. Михайлов, Ем., Вътев, Ж. Асенова, М. Банково обслужване на икономическите агенти. В. Търново, АБАГАР, 2003

² Вътев, Ж. Анализ на банковата дейност. В. Търново, АБАГАР, 2004

			СРЕДСТВА										
капитал Основен (акционерен)	Резерви	Печалба	Извъндепозитни източници			Депозитни източници							
			Дългосрочно привлечени средства		Краткосрочно привлечени средства								
			облигации	Дългосрочни влогове	Дългосрочно получени заеми	Дългосрочно	от други банки	Краткосрочни заеми	от Ц Банкаре	финансиране	Краткосрочно	влогове	Спестовни
<i>ДЪЛГОСРОЧНИ (ПОСТОЯННИ) РЕСУРСИ</i>				<i>КРАТКОСРОЧНИ (ТЕКУЩИ) РЕСУРСИ</i>									

Традиционно като финансови посредници банките работят преобладаващо с привлечени средства (над 90%). Техният собствен капитал заема незначителен относителен дял (по-малко от 10%). Независимо от това едно от изискванията за даване лицензия (разрешение) за банкова дейност е наличието на минимално изискван от закона собствен капитал – 10 млн. лв.

СЪСТАВ НА БАНКОВИТЕ АКТИВИ																			
ПАРИЧНИ НАЛИЧНОСТИ			ИНВЕСТИЦИИ В ЦЕННИ КНИЖА			ПРЕДОСТАВЕНИ КРЕДИТИ			БАНКОВО ИМУЩЕСТВО										
наличност	Касова	централната банка	Пари по сметка в	други банки	Пари по сметки в	за търгуване	Ценни книжа	за продажба	Ценни книжа	държани до падеж	Ценни книжа	на други банки	Предоставени кредити	на фирми	Предоставени кредити	на граждани	Предоставени кредити	Материални активи	Нематериални активи

Най-важният банков актив, който заема преобладаващ относителен дял (над 50-60%), са предоставените кредити. Около 10-20% се пада на инвестициите в ценни книжа.

Специфичният състав и структура на банковите активи и пасиви предопределя и основния финансов проблем при управлението на всяка банка – решаването на противоречивата дилема „печалба-ликвидност”.

Банковите услуги (продукти) според мястото им в дейността на банката се делят на:

- *Типични (същински)* - например кредитни, депозитни, платежни услуги;
- *Допълнителни (съпътстващи)* - например, свързани с покупко-продажба на ценни книжа, съхранение на ценности, междубанкови услуги, доверителни услуги, обменни операции, издаване на банкови гаранции и др.);
- *Неутрални* - например консултантски услуги, застрахователни услуги, лизингови услуги и др.

Банковите продукти според особеностите на клиентите, които банката обслужва могат да се разграничат на:³

- *Банкиране на дребно (Retail Banking):*
 - продукти, обикновено предоставяни на физически лица, еднолични търговци или малки фирми, т.е. на лица, които не разполагат с голям капитал или доходи;
 - имат характер на масови продукти и обслужват масовия потребител (наричат се още „базисни продукти”);
 - предназначени са за групи клиенти с еднакви или сходни потребности;
 - отличават се с широк асортимент, но много голяма степен стандартизация;
- *Корпоративно банкиране (Commercial Banking):*
 - предоставят се на фирмени клиенти;
 - имат по-голяма стойност и понякога по-силно изразен рисков профил;
 - не са толкова силно унифицирани и стандартизирани, като при банкирането на дребно;
- *Индивидуално (частно) банкиране (Private Banking):*
 - предоставят се на много богати (заможни) частни клиенти или на крупни институционални клиенти;
 - не са стандартизирани, а индивидуализирани (индивидуални продукти, удовлетворяващи индивидуалните потребности на клиента);
 - изискват постоянни, дългосрочни лични контакти на банката с клиента и висока степен на доверителност на взаимоотношенията с него;
- *Инвестиционно банкиране (Investment Banking)* - продукти на банката, свързани с купуването и продаването на ценни книжа както за своите клиенти, така и за своя сметка.

³ Вачков, Ст. В света на модерното банкиране. Варна, 2007

3. Видове банков кредити и етапи на кредитния процес

Банковите кредити обикновено се класифицират според различни признаци:

1. според срока биват *краткосрочни* (до 1 г.), *средносрочни* (до 3-5 г.) и *дългосрочни* (над 5 г.).
2. според обезпечението си биват *необезпечени* (бланкови) и *обезпечени* по различен начин - чрез поръчителство, чрез стоково-материални ценности (производствени запаси или стоки), чрез залог на движимо имущество (главно ценни книжа, благородни метали, валута и др.) и недвижимо имущество - чрез ипотека на земя, сгради и др.
3. Според отрасловата насоченост биват за индустрията, търговията, селското стопанство и т. н.
4. Според потребностите, които задоволяват биват потребителски (консумативни) кредити и кредити с производствено предназначение (предприемачески)
5. Според начина на предоставяне и погасяване биват *закрити* (затворени) и *открити* (отворени) кредити. При закритите сумата се предоставя еднократно като цяла сума и след определено време се погасява съгласно договорените условия. При откритите сумата на кредита се предоставя и погасява периодически на части. Те са свързани с т. нар. кредитна линия, която представлява договорен размер банков кредит, който се ползва на части по предварително договорени условия. Предоставянето на отделните части се нарича траншове.
6. Според формата на банковия кредит биват:
 - *заем по текуща сметка* наречен още *контокорентен* или *овърдрафт*. Това една от най-разпространените форми на банково кредитиране. Основа за неговото предоставяне е наличието на текуща сметка на фирмата в банката, чрез която банката и фирмата взаимно уреждат вземанията и задълженията си. По нея се съхраняват собствените средства на фирмата, по нея постъпват паричните постъпления след реализация на нейната продукция, и от нея се извършват всички плащания. При нормални условия сметката има кредитно салдо и показва с какви собствени средства разполага фирмата в даден момент. В случай на договореност между банката и фирмата последната може да извършва плащания дори да няма разполагаеми суми по текущата сметка. Това означава, че плащанията от сметката надхвърлят наличните постъпления, салдото става дебитно и изразява дълг на фирмата към банката. Този дълг всъщност изразява размера на ползвания заем по текущата сметка. Кредитът обикновено се ползва в рамките на определен *кредитен лимит*, който показва максималният размер, до който фирмата може да извършва плащания без да има собствени наличности по сметката. Дълга на фирмата към банката се изменя непрекъснато, тъй като част от него постоянно се погасява от съответните постъпления по текущата сметка. Кредитът по принцип е краткосрочен, но съществуват възможности за продължаване срока на ползването му. Би могъл да бъде бланков (необезпечен), но банките могат да поискат срещу отпускането му определено обезпечение. При този заем банките имат висока степен на информираност за клиентите си на основата на постоянния поглед върху състоянието на текущите им сметки.
 - *счетов кредит* - произтича от сделките, свързани с търговското (фирменото или стоковото) кредитиране между фирмите. Длъжникът по търговският кредит подписва полица (менителница), с което се задължава да плати на нейния приносител

определена сума след определено време. От своя страна притежателят на полицата при нужда може да я продаде (сконтира) в някаква банка преди изтичане на падежа ѝ и да получи стойността на полицата. Така банката става собственик на полицата, т. е. действителен кредитор по сделката, с което търговския кредит се превръща в банков. Сумата, която тя изплаща на продавача на полицата ще бъде по-малка от номиналната, защото банката си приспада съответна сума наречена *сконто*. Банката ще получи номиналната стойност на полицата в деня на падежа ѝ от съответния длъжник. Разликата между номинала и действително изплатената сума (номинала - сконтото) е доход за банката.

- *ломбарден кредит*, при който банката предоставя на клиента еднократно точно определена твърда сума за точно определен срок срещу *залог на движими ценности* - най-често ценни книжа. Те не стават собственост на банката, а само гарантират погасяването на дълга. Ако това не стане тя има право да продаде залога и да възстанови вземането си. След погасяването на кредита се връща и залога. За да намали кредитния риск стойността на отпуснатия кредит е винаги по-малка от стойността на залога. Ломбардните кредити са преобладаващо краткосрочни.
- *акцептен кредит* - характеризира се с това, че банката първоначално предоставя на клиента си не пари, а продава своя подпис. Клиентът издава менителница, която банката акцептира, т. е. тя се съгласява да изплати на притежателя на акцептираната полица съответната сума в деня на падежа. Разполагайки с банковия акцепт, длъжникът може да погаси свои дългове към други фирми или банки, прехвърляйки им акцептираната от банката полица. В деня на нейния падеж банката-акцептант се задължава да изплати акцептираната полица на кредитора (последния ѝ притежател), разчитайки, че преди това длъжника, на който е даден банковия акцепт ще внесе съответната сума в банката. Така тя поема само евентуални задължения, защото в деня на падежа обикновено не плаща със свои собствени средства. Печалбата за банката е в това длъжника внася в банката сума по-голяма от стойността на банковия акцепт. Тази разлика се нарича акцептна комисионна.
- *авалов кредит* - кредит срещу гаранция, поръчителство.

Всяка кредитна сделка протича при утвърдени от самата банка кредитни процедури. Те включват най-общо следните *етапи на кредитния процес*:

1. *Подаване на искане (заявление) за кредит:*

- данни за кредитополучателя (наименование, регистрация, седалище, адрес др.);
- данни за искания кредит (размер, цел начин за ползване, източници и срокове за погасяване);
- предлагано обезпечение (залог на движими ценности, ипотека на недвижимо имущество, поръчителство, гаранции);

2. Провеждане на разговор (интервю) с клиента;

3. Представяне на необходимите документи:

Документи за удостоверяване правния статут на кредитоискателя;

- Финансови отчети - обикновено за последните три години (баланс, отчети за доходите и разходите, за паричните потоци, за движение на собствения капитал);
- Икономическа обосновка (Бизнес план);
- Декларация за открити банкови сметки в др. банки, ползвани кредити от др. банки и за задължения към държавата и др. контрагенти;
- Декларация за свързани лица;
- Декларация за гражданско и имуществено състояние;
- Документи, удостоверяващи собствеността на обезпечението и неговите застраховки;
- Пълномощие от представител на фирмата, който ще преговаря с банката;

4. *Кредитен анализ* - анализ и оценка кредитната надеждност на кредитоискателя (способността и готовността му да погаси задълженията си към банката);

5. *Решение за предоставяне на кредит;*

6. *Сключване на кредитен договор:*

- предмет и цел на договора,
- условия за ползване и обслужване на кредита,
- издължаване на кредита,
- олихвяване,
- погасителен план,
- обезпечение на кредита,
- задължения на страните, отговорност и санкции, други клаузи);
- Кредитно досие (всички документи, касаещи съответния кредит и клиент);

7. *Мониторинг (наблюдение) на кредита:*

- Текущо наблюдение на:
 - състоянието и изменението на кредитния рейтинг на длъжника,
 - спазване условията на кредитния договор,
 - промени в стойността на обезпечението,
 - наличието на външни симптоми (индикатори) за ранно предупреждение
- Периодическа класификация на кредита и неговото провизиране;
- Периодични проверки на място;

8. *Събиране на кредита* - при работа с проблемните кредити съществуват различни алтернативи:

- незабавно събиране на главницата и лихвите;

- реструктуриране погасителния план;
- разсрочване на плащанията по главницата или лихвите във времето;
- рефинансиране на дълга;
- отписване на кредита и продажба на обезпечението;

Ключови думи и понятия

1. Търговка банка
2. Банкови активи
3. Банкови пасиви
4. Банкови продукти/услуги
5. Банкиране на дребно
6. Корпоративно банкиране
7. Частно банкиране
8. Инвестиционно банкиране
9. Контокорентен кредит
10. Ломбарден кредит
11. Сконтен кредит
12. Акцептен кредит